

Novák Attila

PSZICHOANALÍZIS ÉS CIONIZMUS KÖZÖTT József András analitikus az ÁVH fogságában (1953)

A pszichoanalízis Magyarországon – művelőinek a baloldallal való diszkrét szimpátiája ellenére – már a koalíciós időkben a kommunista párt vádlottjainak padjára került, a hatalomátvétel után pedig az analitikusok jó részének nyílt üldözésben volt része.¹ Ennek főleg ideológiai okai voltak, de akadtak történeti előzményei is. Az 1920-as évek közepétől a Szovjetunióban megpróbálták diszkreditálni és marginalizálni minden, a szubjektum vizsgálatára irányuló, azt boncolgató, nem tömegtársadalmi jellegű és hatású (sőt, néha az ellen ható) tudományágat és ideológiai irányzatot, még akkor is, ha az – és a pszichoanalízis esetében erről volt szó – direkt vagy indirekt módon erősen kritikusan viszonyult a vallási hagyományokhoz. Jóllehet, a marxizmus és az azzal szimpatizáló magyar értelmiség viszonya a freudizmushoz bonyolult volt, és a pszichoanalitikus mozgalom (sok esetben zsidó származású) képviselői többnyire baloldaliak voltak, az uralomra jutott rezsim azonnal fellépett a mozgalom ellen: a pszichoanalitikus társaságot betiltották, több analitikust pedig börtönbe vetettek.

A gyanúba keveredett ideológiai irányzatok között szerepelt a cionizmus is, részben politikai célkitűzései, részben a szovjet–izraeli kapcsolatokban beállt elhidegülés miatt. A cionista mozgalom magyarországi vezetőit és fiataljait politikailag üldözték, sokukat több perhullámban el is ítélték. A pszichoanalitikus és a cionista mozgalom protagonistái között voltak átfedések, bár a legszűkebb értelemben két ember tartozott a „közös halmazba”. Írásunk egyikük, Fisch Adolf (1948-as névváltoztatása után József András) sorsán keresztül próbálja meg bemutatni, hogy miként teljesedett ki Magyarországon a cionizmussal és az analitikus mozgalommal szembeni állami represszió.²

Természetesen nem József András volt az egyetlen analitikus, aki az állambiztonság célkeresztjébe került. Székács (Schönberger) Istvánt (1907–1999) például 1953. január 11-én tartóztatták le Péter Gábor (1906–1993), az ÁVH rettegett (és szintén letartóztatott) vezetőjének ügyével kapcsolatban.³ Székács, aki korábban az MTA Biokémiai Intézetének osztályvezetőjeként dolgozott, ekkor az Országos Közegészségügyi

¹ *Harmat Pál*: Freud, Ferenci és a magyarországi pszichoanalízis. Bp. 1994. A kötet eredetileg még szamizdatban az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem gondozásában jelent meg Bernben, 1986-ban.

² Itt köszönöm meg Kati Morrisonnak, József András lányának a sokrétű segítségét az életrajzi adatok pontosításáért, illetve azért, hogy az Új Élet vonatkozó számait a rendelkezésemre bocsájtotta.

³ ÁBTL 2.1. VI/61 (V-150306). Dr. Székács István.

Intézet osztályvezetője volt, de analitikusként is ismerték a nevét.⁴ József Andrást csak két hónappal később, 1953. március 1-jén tartóztatták le kémkedés vádjával, mint Stöckler Lajos (1897–1960) – a Zsidó Tanács egykori elnökhelyettesének, később a Pesti Izraelita Hitközség (PIH), majd a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) elnökének (1945–1950, illetve 1950–1953), a Magyar Izraeliták Országos Képviselőte (MIOK) elnökének – bizalmi emberét.⁵ Az egymást már korábban is ismerő József és Székács sorsa az ÁVH-n kapcsolódott össze. József András letartóztatási javaslatában ugyanis már szerepelt „az őrizetbe vett kém”, Székács István vallomásának az a része, amely az amerikai zsidó segélyszervezet, az American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) és a pszichoanalitikus mozgalom „kapcsolatára” vonatkozott.⁶ Székács, aki 1936–1949 között volt az analitikus egyesület tagja és aktívan részt is vett a pszichoanalízis magyarországi tevékenységében,⁷ azzal került az ÁVH érdeklődésének homlokterébe, hogy Péter Gábor megbízta őt még 1948-ban – Bálint Istvánnak (1912–1984), az ÁVH későbbi Egészségügyi Osztálya vezetőjének az ajánlására,⁸ aki Székács személyes ismerőse is volt –, hogy Amerikában élő, mentális zavarral küszködő bátyját hozza haza Magyarországra; pontosabban orvosként kísérje őt az úton. Székács magyar diplomata útlevelet kapott és hazakísérte Eisenberger Sámuel, Péter Gábor pedig állítólag nagyvonalúan honorálta szolgálatát.⁹ Székácsnak – Fisch/Józseffel ellentétben – régi és komoly kapcsolata volt a magyar baloldallal: 1928-tól kezdve támogatta a Vörös Segélyt, 1945-től pedig aktív munkát végzett a Magyar Kommunista Pártban (MKP). Ezen kívül igazoló tag is volt, valamint az orvosszakszervezet létrehozásában is közreműködött. Ez a múlt minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy Péter Gábor egy ilyen érzékeny családi ügy elintézését rá merte bízni.

Egy magyar cionista per előkészületei

1953. január 13-án a *Pravda* beszámolt arról, hogy letartóztatták a „cionista orvosgyilkosok” csoportját. A cikk szerint az orvosok az amerikai hírszerzés által létrehozott „nemzetközi zsidó burzsoá-nacionalista” szervezetnek, a Jointnak a

⁴ Beszélgetés Dr. Székács Istvánnal. Az interjút készítette: Hadas Miklós. Replika 19–20. (1995) 11–41.

⁵ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Dr. József András vizsgálati dosszié. Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. máj. 7.

⁶ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1) Dr. József András vizsgálati dosszié. Javaslat József András őrizetbe vételére. (Dátum nélkül.)

⁷ Harmat Pál szerint 1939-től lett az egyesület tagja. 1932 és 1938 között Róheim Géza analízta, és 1934–1943 között pszichoanalitikus magángyakorlatot folytatott, amit nyugdíjba vonulása után, 1970-től felújított. Lásd *Harmat P.: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* i. m. 457.

⁸ Bálint Istvánról lásd *Argejő Éva: A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról*. Betekintő 12. (2018) 3. sz. 46–58.

⁹ ÁBTL 2.1. VI/61 (V-150306). Dr. Székács István. Összefoglaló. Bp., 1963. máj. 3.

szolgáltatásban álltak.¹⁰ A *Szabad Nép* már másnap közölte a hírt,¹¹ két nap múlva pedig megjelentetett egy publicisztikát is a tárgyban, amely magán hordozta a fokozódó sztálini paranoia újabb vonásait is.¹² (Sztálin valójában az egyébként lojális zsidó orvosokat szemelte ki arra, hogy rájuk hivatkozva újabb tisztogatást hajtson végre a pártban.) A budapesti cikk nem pusztán közölte a letartóztatások tényét, hanem világosan ki is jelölte a politikai kampány célpontjait, a Jointot és a cionistákat, miközben utalt a történelmi előzményekre és a Slánský-per által jelzett nemzetközi kontextusra is.

A zsidóellenes politikai kampányok nem voltak új keletűek a szocialista táborban. A Szovjetunióban már 1950 előtt elkezdték felszámolni az egyes zsidó szervezeteket (lásd a Zsidó Antifasiszta Bizottság sorsát), sőt, ezzel kapcsolatban több embert ki is végeztek.¹³ Csehszlovákiában perbe fogták és elítélték Rudolf Slánskýt (1901–1952) és 13 társát, akik közül tízen zsidó származásúak voltak, majd december elején többedmagával kivégezték a csehszlovák kommunista párt egykori főtitkárát. A vádak között szerepelt a cionizmus is, sőt a vádlottak padján szintén helyet foglalt egy baloldali izraeli újságíró és aktivista, az erősen szovjetbarát Mordechai Oren (1905–1985), akit egyszerűen elraboltak Prágában a csehszlovák belügyi szervek. De Romániában is zajlottak hasonló anticionista ügyek; Ana Pauker (1893–1960) román kommunista vezetőt és külügyminisztert például először a pártból zárták ki 1952 májusában, majd 1953 februárjában le is tartóztatták.

Magyarországon 1953. január 3-án Rákosi Mátyás (1892–1971) villájában le tartóztatták Péter Gábort. Rákosinak a Politikai Bizottság előtt elmondott február 19-ei beszédéből derült csak ki, hogy milyen szerepet szántak az ÁVH volt vezetőjének: a „katolikus kémvonal” meggyengülése után a „cionista kémvonallal” foglalkozó perek egyik vádlottja lett. Rákosi a cionizmusról mint kémszervezetről beszélt, s kijelentette, hogy „Most amikor Csehszlovákiában felmerült a Slánský-ügy, utána pedig a Szovjetunióban a 9 orvos ügye, természetes, hogy nálunk is felfigyeltünk erre, és most a Péter-ügy felgöngyölítésével kapcsolatosan kiderült, hogy Péter körül – azon kívül, hogy rendőrspiclik voltak – ezek a rendőrspiclik túlnyomó többsége vagy cionista volt, vagy aktív nyilas, Gestapo-ember.”¹⁴ Nem

¹⁰ Gereben Ágnes: Ilja Ehrenburg és a szovjet állami antiszemitizmus. *Kortárs* 44. (2000) 6. sz. 94–106.

¹¹ Terrorista orvoscsoportot lepleztek le a szovjet állambiztonsági szervek. *Szabad Nép*, 1953. január 14. 3.

¹² A terrorista orvoscsoport leplezése. *Szabad Nép*, 1953. január 15. 1.

¹³ A Zsidó Antifasiszta Bizottság a Szovjetunióban a német támadás után jött létre. A szervezetben a kezdeti politikai szakaszt hamarosan felváltotta a kulturális önépítkezés igénye. Vezetője, Szolomon Mikhoelsz cserbenhagyásos gázolás áldozata lett Minszkben, 1948-ban (minden bizonnyal Sztálin így végzett vele). Vezetőiket letartóztatták és 13 vádlottat 1952 augusztusában ki is végeztek. A júliusban lezajlott per során kémkedéssel, idegen hatalom számára végzett információgyűjtéssel vádolták őket.

¹⁴ Müller Rolf: Az erőszak neve: Péter Gábor. Bp. 2017. 186–187.

mulasztotta el megemlíteni, hogy pár nappal korábban az izraeli Ramat Ganban bombát dobtak a szovjet nagykövetségre – a moszkvai letartóztatások elleni tiltakozásul. Hiába határolódott el a merénylettől az izraeli kormány nevében David Ben Gurion (1886–1973) miniszterelnök, a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a zsidó állammal. Rákosi ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy miután a Szovjetunió megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel, „meg kell vizsgálnunk, hogy soraink közé belopódtak-e cionisták”.¹⁵ A magyar pártvezető megemlítette az MDP-tag Stöckler Lajos (1897–1960) nevét is, akit Gestapo-kémnek nevezett.

Péter Gábor és társai ügye több mint 110 embert érintett, akiket több hullámban tartóztattak le. Januárban elsősorban a magas rangú ÁVH-s vezetőket fogták le, de a politikai rendőrség középső és alsóbb szintjeit is érintették a tisztogatások. Február elején az MDP elitjének több, zsidó származású tagját vették őrizetbe, így Bárd András (1900–1967), a Központi Ellenőrző Bizottság titkárát és Szirmai Istvánt (1906–1969), a Magyar Rádió elnökét. Vas Zoltánt (1903–1983) és Kovács Istvánt (1911–2011) pedig lefokozták.

Ahhoz azonban, hogy a „cionista összeesküvés” hihető is legyen, úgy vélték, hogy nemcsak zsidó származású káderek tucatjait, de „zsidó zsidókat”, a zsidó intézményrendszer különféle szintjein működő funkcionáriusokat is vád alá kell helyezni. Így került sor a már kiszemelt Stöckler Lajos, Domonkos Miksa (1890–1954), a Pesti Izraelita Hitközség 1945 és 1950 közötti főtitkára, Csengeri Leó (1887–1967), a debreceni zsidó hitközség elnöke és Benoschofsky Ilona (1913–1997), a Zsidó Világkongresszus magyarországi tagozatának főtitkárja letartóztatására 1953 januárja és márciusa között.¹⁶ (Stöckler esetében egyértelműen köztörvényes ügyet akartak kreálni, a *Szabad Nép* ugyanis úgy számolt be letartóztatásáról, hogy a „volt gyáros” lakásán „jelentékeny mennyiségű dollárt és svájci frankot találtak elrejtve”.¹⁷) Ahhoz azonban, hogy meglegyen a párhuzam a moszkvai történésekkel, orvosokat, mégpedig „cionista orvosokat” is le kellett tartóztatni: így vitték el a Szabolcs utcai Zsidó Kórházból az elkötelezett és harcos kommunista Benedek László főorvost, illetve Zádor Imrét, a Kútvolgyi Kórház ideggyógyászát. Emellett a Joint segélyadományosaival foglalkozó embereket is őrizetbe vettek. De bevontak a perekbe a már 1949-ben letartóztatott és elítélt cionistákat is: Dénes Bélát és dr. Gálos Henriket (utóbbit közben ki is telepítették), valamint – mellékszálként

¹⁵ Uo. 187.

¹⁶ Domonkost március 3-án vették őrizetbe, Stöckler Lajost január 15-én, Benedek Lászlót január 16-án, Csengeri Leót február 4-én, Bartók Ervint március 17-én. Ők lettek később a „Benedek László és társai” ügy alanyai. ÁBTL 2.1 IV/4 (V-150233). Dr. Benedek László.

¹⁷ Őrizetbe vett valutarejtegető. Szabad Nép, 1953. január 17. 2.

– Groszberg Ervin ortodox tanítót, az ortodoxia (mely az egységes hitközségi szervezetben tagozatként működött) Talmud Tórájának¹⁸ vezetőjét¹⁹, valamint az említett Benoschofsky Ilonát, aki korábban – a legális időkben – a magyarországi Mapai cionista párt (Ichud Mapai) vezetőségének is tagja volt. Az összeküvés bizonyításához kreálni kellett továbbá egy cionista fegyveres csoportot is, amelyet az akkor illegálisan működő baloldali Hasomer Hacair (marxista cionista szervezet) és a Mizrachi (vallásos cionista mozgalom) fiataljaiban találtak meg. Engländer Tibort (1932–2012), a sómérok (somrim = örök /héberül/, a már említett Hasomer Hacair tagjai) vezetőjét 1953. január 29-én vette őrizetbe az Államvédelmi Hatóság Budapesti Osztálya. Másnap Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst tartóztatták le. Február 26-án pedig Kovácsi Editet, Pollák Tibort és Schmelzer Kornélt (őt a Mizrachi vezetőjeként) állították elő. De őrizetbe került 1953. március 19-én Rónai Zoltán rendőrnnyomozó alezredes is, aki a zsidó tanács alkalmazottja volt 1944-ben, és Stöckler Lajos segélyben részesítette 1950-tól kezdve. Mind a két tény súlyosan esett a latba letartóztatásakor, bár nagyobb hangsúllyal a Zsidó Tanácsnál „elkövetett népellenes büntetett” említették.²⁰

József Andrást minden bizonnyal mint Joint-tisztviselőt állították elő, hiszen a szervezettel kapcsolatban álló rendőrségi embert, Bartók Ervint (ő a pénzekkel foglalkozott), valamint Biener Alfrédnét, Keszler Emilt és Marosi Józsefnét is letartóztatták.²¹

A magyarországi rabbikar – élén Schwarcz Benjáminnal (1880–1960), az Országos Rabbitanács elnökével és Czitron Józseffel (1895–1957), az Ortodox Rabbitanács elnökével – egészen kivételes bátorságot tanúsítva március 3-án beadvánnyal fordult az akkor miniszterelnök-helyettes Nagy Imréhez Stöckler érdekében. A beadványt az összes magyarországi rabbi aláírta.²² Ebben Stöcklernek a gettó és a hitközség élén betöltött szerepére hivatkoztak és kegyelmet kértek számára, amennyiben nem „politikai bűncselekmény elkövetése miatt folyik el-lene eljárás”.²³

¹⁸ Szó szerint: a Talmud tanulmányozása. Tágabb értelemben zsidó hitoktatás, konkrétan ezzel foglalkozó intézményt is jelölhet.

¹⁹ *Novák Attila*: Ortodox tanító az állambiztonság fogságában. Szombat 18. (2006.) 2. sz. 18–20.

²⁰ ÁBTL 3.1.9 (V-150299). Rónai Zoltán. Rónai 1953. szeptember 3-án szabadult. Balassi Béla államvédelmi őrnagy és főosztályvezető megjegyezte: „Őrizetbevétele után a BM. Személyzeti Főosztálya állásából azonnali hatállyal elbocsátotta, ugyanakkor családja részére az illetmény folyósítását beszüntette.” Fizetésének egy „bizonyos részét” ugyanakkor tovább folyósították a családnak.

²¹ *Müller Rolf*: *Az erőszak neve* i. m. 197.

²² Idézi *Varga László*: *A Zsidó Tanács utóélete*. (<https://bit.ly/2BwpeTh>, letöltés 2020. ápr. 21.)

²³ Uo.

A Stöcklert és Domonkost érintő koncepció tervezet középpontjában Gerő Ernő és Rákosi Mátyás (valószínűleg szovjet iniciatívát követő) azon elképzelése állt, hogy az 1944-es, a Szálasi-kormány működése utáni Zsidó Tanács (amit „alapítása” óta többször is átszerveztek) volt tagjaira rábizonyítsák, hogy Gestapo-ügynökök, „szegény zsidók gyilkosai és amerikai imperialista kémek”,²⁴ valamint, hogy Raoul Wallenberg vére is a kezükhöz tapad.

A Zsidó Tanács ügye nagyon érzékeny kérdés volt a magyarországi zsidóság széles köreiben, mivel sokan kollaboránsnak tartották a tagjait azért, mert a vádak szerint „együttműködtek” a német megszállókkal, valamint a nyilasokkal. Az Ichud Mapai baloldali cionista párt egyfajta zsidó „néptörvényszéki” tárgyalást is tartott (kétnaposat!) a Zsidó Tanács kapcsán 1945 júliusában, ami nyilvánvalóan a külvilágban zajló népbírószági tárgyalásokat imitálta, koncepcionális értelemben pedig az egész (ez esetben a zsidó) népnek mint a jog első számú alanyának és teljes birtokosának a magasabbrendűségét volt hivatva igazolni. Berend Béla rabbit (1911–1987) – a Zsidó Tanács kétségkívül legproblematikusabb tagját – pedig meg is vádolták azzal, hogy Gestapo-ügynök volt, és ez alól a vád alól csak másodfokon mentette fel őt a Népbírószágok Országos Tanácsa 1947 áprilisában.

A Zsidó Tanács egykori tagjainak és körének gyanú alá helyezése tehát egyszerre rendelkezett anticionista, Amerika-ellenes és náciellenes elemekkel, miközben mélyen épített a magyar zsidó társadalom súlyos ember- és vagyonvesztésére, valamint arra az antikapitalista retorikára is, amelyben a Zsidó Tanács mint a gazdag magyar zsidók kollaboráns szervezete jelent meg.

A letartóztatási hullámok tehát több csoportot is érintettek; nemcsak a rezsimmel szembeni politikai-ideológia áramlatok különféle képviselőit, hanem olyanokat is, akik valójában támaszai voltak a Rákosi-rendszernek. Így kerültek nagyjából egy időszakban vizsgálati fogságba vallásos zsidók, hitközségi vezetők, orvosok, analitikusok, kommunista pártfunkcionáriusok, vezető államvédelmisek, akiknek egyetlen közös vonásuk az volt, hogy a sztálini paranoia időszakában zsidóként voltak beazonosíthatóak, és így a rezsim vezetői úgy vélték, hogy felhasználhatók lesznek a vélt és valós szovjet „anticionista” igények kielégítésére. Nem beszélve arról, hogy ezáltal megszabadulhatnak a számukra kellemetlenné vált állambiztonsági és pártfunkcionáriusoktól is.²⁵

²⁴ Gerő Rákosihoz írott feljegyzéséből. Bp., 1953. márc. 2. Idézi: *Zimmer Tibor: Cionizmus a vádlottak padján. 1945–1953.* In: Veritas Évkönyv 2017. Szerk. Újváry Gábor. Bp. 2018. 317.

²⁵ A már említettekén kívül másokat is letartóztattak, például Weisz Magdát, aki többször is volt vizsgálat alatt, vagy Steiner Júliát, a budapesti izraeli követség telefonkezelőjét.

József András

József András Fisch Adolf néven látta meg a napvilágot 1902-ben Tarpán, Fisch József és Weisz Hani gyermekeként. Több testvére is volt, többek között Fisch Dávid és Ferenc, valamint Henrik, aki később neológ rabbi lett és az 1950-es évek végétől a Dohány utcai zsinagógában is működött.²⁶ Egy későbbi („Egri György” fedőnevű ügynök) jelentés Fisch Adolf apját szakállas, vallásos zsidónak írja le, aki – miután tönkrement a szatócsüzlete – Újpestre költözött, ahol hitközségi felügyelő lett.²⁷ A vészkorszak tragikusan érintette a Fisch családot, ennek fájdalmas dokumentuma bátyja, dr. Fisch Henrik könyve, aki kápolnásnyéki főrabbi-ként írta meg 1945 után a magyar holokauszt talán legmegrendítőbb magyarországi dokumentumát.²⁸ A könyvet a főrabbi saját deportált és elpusztított családja fotóival illusztrálta, s ezzel egyszerre jelenítette meg az egyéni, a családi és a kollektív magyar zsidó sorstragédiát. Testvére a Fisch Adolf nevet – a család szerint – 1948-ban (más forrás szerint 1949 februárjában) József Andrásra változtatta, mivel a világháborús borzalmak után nem akarta többé, hogy Adolfnak hívják.²⁹ (Fisch 1944 októberétől 1945 elejéig munkaszolgálatos volt, feleségét pedig 1944 őszén deportálták. Mindketten túléltek a megpróbáltatásokat, de az asszony csak 1945 augusztusában jutott vissza Magyarországra.)

Fisch Adolf Nagyváradon érettségizett és később gazdag gyerekek tanításából szerezte jövedelmét, majd a budapesti rabbiképzőben tanult, ahol rabbi-oklevelet, majd doktorátust is szerzett. Nem rabbiként dolgozott azonban, hanem hitoktatóként.

1938-ban a sógorával, Hahn Istvánnal (1913–1984) együtt írt könyvecskét jelentetett meg (*A felavatott ifjú könyve*), melynek kötéstábláján az szerepel, hogy a Pesti Izraelita Hitközség Bár Micva ajándéka.³⁰ A fiúavatási szertartás (bar micva) napján a 13 éves fiúknak adott kis kötet pedagógiai célokat szolgált: a zsidó vallás hőseit kívánta bemutatni 16 életrajz keretében, valamint a magyar zsidóság értékeit kívánta átadni a felnőtte váló ifjabb zsidó generációknak.³¹ A könyv a PIH zsinagóáiban – szinte hivatalos – bar micva-i ajándék-kötet lehetett, melyet

²⁶ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Fisch Adolf környezettanulmánya. Jelentés. Bp., 1953. febr. 25.

²⁷ ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). „Egri György” jelentése. Bp., 1953. ápr. 30. és 1953. máj. 5.

²⁸ Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben (1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán). Szerk. és kiadta Fisch Henrik. Bp. 1947.

²⁹ Bő életrajzi részekkel és az analitikus mozgalomban való részvételéről tudósít minket: *Mészáros Judit: Megtört kontinuitás és újrakezds. Pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől. In: A pszichológiai történet-írás módszerei és a magyar pszichológiai történet. Szerk. Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria. Bp. 2019. 313–370., a József Andrásra vonatkozó részek itt: 320–321.*

³⁰ *Fisch Adolf – Hahn István: A felavatott ifjú könyve. Törökszentmiklós 1938.*

³¹ Ismertetést írt a könyvről Dr. Komlós Ottó. *Magyar Zsidó Szemle* 57. (1940) 1–3. sz. 127–128. Scheiber Sándor pedig felvette enumerációjába is. *Dr. Scheiber Sándor: Maimúni Magyarországon. Magyar Zsidó Szemle* 59–62. (1942–1945) 398.

feltehetően a szertartás végén (vagy utána) ajándékoztak oda. 1939-ben pedig Fisch Adolf egy tankönyvet írt zsidó polgári és középiskolák számára egy szerző-hármas tagjaként.³²

Fischnek volt azonban egy másik énje is, amely nem a zsidóság szolgálatára fókuszált, s amely különlegessé tette őt sorstársai között. 1935-ben tagja lett a Magyar Pszichoanalitikai Egyesületnek, s az is maradt egészen annak a feloszlatásáig, 1949-ig.³³ Bálint Mihályon (1896–1970), felesége másod-unokatestvérén keresztül lett az analitikus társaság rendkívüli tagja. Az analitikusoktól megkövetelték, hogy a képzési idő alatt jelöltként maguk is analízisben vegyenek részt, s Fisch Róheim Gézához (1891–1953),³⁴ valamint Pfeifer Zsigmondhoz (1889–1945) járt. A képzés után, 1941-től már maga is analizált, igaz, Pfeifer ellenőrzése alatt.³⁵ 1945-től az egyesület feloszlatásáig Gimes Miklósné Hajdu Lilly (1891–1960) lett az, aki szakmailag ellenőrizte a tevékenységét.³⁶ A maga körül tanítványi kört is szervező analitikusról vallotta később a „Dávid Mátyás” fedőnevű ügynök, hogy „JÓZSEF-FISCH egy sajátos »vallásosan modern« és »pszichologikusan társadalmi« tanítást hirdetett nekik. E kör tagjai voltak az azóta elhalt KÖNIGSBERG MIKLÓS, a jelenleg állami pozícióban lévő LUKÁCS JÓZSEF, a Párisba disszidált HAUSER EMIL, FÖLDES ANTAL és mások.”³⁷

Egy forrásunk szerint Fisch Adolf a Bólyai és Berzsényi gimnáziumokban tanított hittant,³⁸ illetve – többek között – házitanítója volt Stöckler Lajos gyerekeinek.³⁹ Kapcsolatuk tehát innen ered, s az ismeretségnek később pozitív és negatív következményei egyaránt lettek.

Fisch élete a vészkorszak alatt ismét fordulatot vett: a Zsidó Tanácsnál dolgozott – egyes visszaemlékezők a lakásügyi osztályról és a futárszolgálatról tudnak.⁴⁰ Ezután behívták munkaszolgálatra, ahol – lánya (Kati Morrison) visszaemlékezése szerint – együtt volt Hahn Istvánnal. Fisch állítólag megszervezte,

³² *Havas Manó – Fisch Adolf – Hahn István: A zsidók története a gaonok korától napjainkig.* Bp. 1939.

³³ ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). József András kihallgatása. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. márc. 2.

³⁴ Fisch Róheimhez fűződő kapcsolatáról lásd *Kapusi Gyula: A gyógyító Róheim Géza.* Thalassa 3. (1992) 2. sz. 26.

³⁵ *Mészáros J.:* Megtört kontinuitás i. m. 320–321.

³⁶ Lásd még *Borgos Anna: Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdu Lilly életútjának tükrében.* Thalassa 20. (2009) 1. sz. 21–46.

³⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). „Dávid Mátyás” jelentése. Bp., 1953. márc. 11.

³⁸ Magyarország tiszti cím- és névtára alapján 1936-ban még a Dobó Katalin Felső-kereskedelmi Leányiskolában tanított hittant, majd 1938-ban már a Bólyai János Gimnázium oktatója volt. 1940-ben még a Bólyaiiban, 1941-től pedig már a Berzsényiben tanított. Magyarország tiszti cím- és névtára. Bp. 1936. 311., 1938. 337., 1940. 376., 1941. 429., 1942. 485., 1944. 538.

³⁹ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). „Dávid Mátyás” jelentése. Bp., 1953. márc. 11.

⁴⁰ Kerényi Norbert úgy emlékszik, hogy 1944. március 19-e után berzsényi hittanára, dr. Fisch Adolf vezette a Zsidó Tanács futárszolgálatát. *Kerényi Norbert: Lantos Tamás/Tom ifjúsága. Múlt és jövő* 19. (2008) 1. sz. 111.

hogy Hahn fizikai munkáját erősebb emberek segítsék, ő pedig esténként ókori történelemből tartott előadásokat sorstársainak.⁴¹ A munkaszolgálat után a vele jó viszonyt ápoló, a Zsidó Tanácsot vezető Stöckler Lajos az élelmiszerosztályon helyezte el.⁴²

Stöcklerrel való viszonya nem tűnt egyoldalúnak, hiszen egy másik vallomás szerint éppen Stöckler volt az, aki a karrierjét Fischnek köszönhette, mivel Bosnyák Zoltán, Endre László belügyi államtitkár „zsidóügyi tanácsadója” Berend Béla szigetvári rabbin keresztül jutott el Fischig és Stöcklerig. E verzió szerint Stöckler hálás volt Fischnek, és a háború befejezése után ezért is támogatta őt.⁴³

A felszabadulás után Fisch Adolf hitoktatási tanfelügyelő lett a Pesti Izraelita Hitközségben és hirtelen egy többfrontos harc élén találta magát.⁴⁴ A PIH rabbi-jaival együtt küzdött a zsidó gyerekek vallásoktatásának lehetőségéért akkor is, amikor egyes anyakönyvezett zsidó gyerekek szüleinek megváltozott a vallási hovatartozása. Gellért Endrével, a másik pedagógiai vezetővel együtt állást foglalt a modern héber nyelv tanításának fontossága mellett is.⁴⁵ Már 1945 májusában, nem sokkal a háború befejezése után kétségbe vonta a neológia identitáspolitikai koncepcióját, amely szerint a zsidóság az egyik magyarországi vallásfelekezet, és „negatív akrobatikának” nevezte az „izraelita-magyarságot”.⁴⁶ Szerinte a zsidóság és magyarság „összeegyeztethetősége” immár kérdésessé vált, így őszintén lehet és kell is „zsidó zsidóságról” és az „ösi-új” országba való visszatérésről beszélni.⁴⁷ Fischnek ez a sajátos, a hagyományos magyar–zsidó együttélésre épülő neológ felfogással szembenálló álláspontja azonban nem tette kritikátlan hívévé a háború után kibontakozó magyar cionista mozgalomnak, és nem volt hajlandó pedagógiai elvei tekintetében sem kompromisszumokat kötni.

Eközben karrierje haladt előre, s 1946 elejétől a Joint egyik pedagógiai vezetője lett: az árva és félárva zsidó gyerekek számára létesített napközi- és bentlakásos otthonokért volt felelős. A vészkorszak után zsidó gyerekek ezrei maradtak szülők

⁴¹ Kati Morrison személyes közlése e-mailen. 2020. ápr. 10. (A szerző tulajdonában.)

⁴² ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). József András kihallgatása. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. márc. 2.

⁴³ ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). Jelentés. Fisch Adolf ügye. Bp., 1953. febr. 20.

⁴⁴ *Bányai Viktória – Gombocz Eszter*: Budapesti zsidó iskolák a Holokauszt után 1945–48. Új Pedagógiai Szemle 65. (2015) 7–8. sz. 57–76.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Fisch Adolf levele a PIH vallásoktatói testületéhez. Idézi: *Bányai V. – Gombocz E.*: Budapesti zsidó iskolák. Uo.

⁴⁷ Fisch Adolf e nézeteivel 1953-ban, az ÁVH kihallgatási jegyzőkönyveiben is találkozunk, ahol a kihallgatást végző tisztnek magyarázta el, hogy a neológia ellentmondásba került a korral és meg fog szűnni: „Ezzel a kapott információval az volt a célom, hogy meggyőzzem a neológ zsidókat, hogy fennmaradásuk módja a kivándorlás. Vagy azt választják, hogy kivándorolnak, vagy beolvadnak a nem zsidó Magyarországra.” (A kihallgatás során kénytelen volt eleget tenni a koncepció szándékának, s elismerte, hogy „információkat gyűjtött” az analitikusok között.) ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). József András kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. ápr. 7.

nélkül, és az ő nevelésükben, egyáltalán az életben való megkapaszkodásukban nagyon fontos szerepet kaptak ezek a komplex nevelési programot alkalmazó intézmények, melyeket – a Joint támogatásával – sokszor cionista mozgalmak irányítottak.⁴⁸ Fisch pedagógiai elveihez való ragaszkodása olykor konfliktusokba is sodorta. A Joint gyermekosztálya élén Perc Révész (1916–2011), a Gordonia Makkabi Hacair nevű baloldali cionista szervezet tagja, tekintélyes cionista aktivista állt, Fisch pedig az úgynevezett hitközségi vonalat képviselte a Jointban. A szervezeten belül ádáz harc folyt az Országos Zsidó Segítő Bizottság vezetője, Görög Frigyes által fémjelzett cionisták és a Stöckler Lajos által képviselt hitközségek között.

Az „Egri György” fedőnevű ügynök – valószínűleg jót akarva Fischnek/Józsefnek – 1953-ban az ÁVH-nak azt jelentette, hogy Fischnek „Állandó harcai voltak egy Perc nevű szélsőséges cionista agitátorral, aki a napközi otthonokba vitt, elárvult gyermekeket az életben lévő távoli hozzátartozók megkérdezése nélkül külföldre, Palesztinába akarta vitetni. Ezt ő megakadályozta, valamint azt is, hogy a cionista otthonok agitációs fészekké váljanak.”⁴⁹ A „Perc” nevű agitátor minden bizonnyal a már említett Perc Révész volt és a megjegyzés (hasonlóan más, korábbi dokumentumokhoz) egy olyan ellentétre hívta fel a figyelmet – az államvédelmi intencióknak megfelelően felnagyítva –, amelynek középpontjában Fisch Adolf állhatott. Az ellentét lényege az volt, hogy Fisch, aki a Joint Comité megbízásából a gyermekosztály felsőbb felügyeletét látta el, megkérdőjelezte a cionista nevelők felkészültségét. Szerinte ugyanis körükben a korábbi vaskalapos merevséget sok helyen felváltotta az újító túlbuzgalom. Ezért el is játszott azzal a gondolattal, hogy lemond. Szerinte ugyanis a szakemberre szükségképpen konzervativizmust parancsol tapasztaltsága. „Ennél sokkal károsabb lehet – állította egy feljegyzésben –, ha pl. csupán a múltbeli óriási érdem a zsidó gyermekmentés körül avat valakit a nevelés szakértőjévé és dinamikus művelőjévé.” Ezen kívül ragaszkodott ahhoz is, hogy „ne mehessen a gyerekek közé olyan nevelő, akit a pedagógiai osztály nem tart alkalmasnak”, mivel az a „mozgalmi céloknak” is árt.⁵⁰ Fisch azonban egyáltalán nem volt anticionista, s nem folytatott ideológiai küzdelmet a cionizmussal, hanem elfogadta azt a megújult zsidó közélet

⁴⁸ Lásd *Novák Attila*: A gyermekotthonok világa. In: *Uő*: Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon (1945–49). Bp. 2000. 118–124.

⁴⁹ ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). „Egri György” jelentése. Bp., 1953. máj. 5.

⁵⁰ Dr. Fisch Adolf 1946. novemberi Pro Memoria feljegyzése. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXXIII-4-a 1.d./6. Álláspontja szerint a zsidó neveléshez csak az általánoson keresztül vezet út: „Az általános nevelés örök problémája tehát az értelem fejlesztése, az érzelmi világ gazdagítása, helyes magatartás a különböző helyzetekben, tiszteletadás az igazi értékeknek, önállóság. Aki ezt az általános nevelést műveli, az elméletileg nem is tudja megkülönböztetni az öntudatos zsidó fogalmát az öntudatos ember fogalmától. Elit zsidó csak elit ember lehet.”

integráns részének. Még a baloldali cionista Ichud Mapai egyik pártnapján is tartott pszichológiai tartalmú előadást Budapesten, 1947 szeptemberében.⁵¹ Fisch minden bizonnyal 1952-ig töltötte be állását (az akkor már) Budapesti Izraelita Hitközségnek nevezett fővárosi hitközségi szervezetnél.⁵²

Fontos publicisztikai tevékenységet is kifejtett ebben az időben. Több cikket is közölt az *Új Élet*ben, a magyar zsidóság legfontosabb sajtóorgánumban, melyek közül kettő kiemelkedő fontosságú volt, mivel amellett, hogy rávilágítanak pszichológiai élelátására s megmutatják rabbinikusi énjét is, komoly pedagógiai és homiletikai tartalommal is bírnak. Az első *Ha győződ hittél, testvér* címmel jelent meg, 1945. augusztus 1-jén.⁵³ A cikk megszólítottjai a deportálásokból, lágerekből, gettókból visszatért magyar zsidók. Fisch azt a lelkiállapotot mutatta be, amely sebzett volt az üldözések miatt, de amelyben dolgozott a már megkezdett úton való továbbhaladás kényszere is. A „menni vagy maradni” kérdése foglalkoztatta a szerzőt, aki valójában a maradás mellett voksolt, amennyiben annak megteremtődnek a lelki és morális előfeltételei: „Az ártatlanul rettentően megbántott ember teljességgel kiengesztelhetetlen és gyógyíthatatlan, ha nem érzi meg abban a bűnben is, amelyet ellene követtek el, a közös emberi természetet” – írja.⁵⁴ Meg kell érezni azt a „tragikus végzetet”, melyet a „lelkünk mélyén mindannyian hordozunk”, s hangsúlyozta, hogy a vétkezésben nincsen különbség zsidó és nem zsidó között. Az ember sokszor méltatlan Isten „képmásának a viselésére”. Határozott állásfoglalása szerint azonban a zsidóknak vissza kell utasítaniuk azt a gyakran elhangzó érvet, miszerint „mások is szenvedtek”, vagy hogy mások éppen annyit szenvedtek, mint ők. (Ugyanakkor a zsidó hagyomány alapján zsidó örökségnek nevezi az „erkölcsi magaslatot”, melynek alapján minden gyilkosságot egyformán borzalmasnak nevezhetünk.) Felteszi a kérdést, hogy ha a zsidó menni akar, akkor van-e hit önmagában ahhoz, hogy igazán felnőtt legyen, hiszen fegyvertelen lesz a sok „felfegyverzett kamasz” között. Ha azonban az embert a lelke arra kényszeríti, hogy „nógasd a magyar népet a felfelé vivő úton [...] akkor azt mondom neked, tanítani csak azt lehet, akit szeret az ember” – szögezi le.⁵⁵

Fisch cikkéből világosan kiolvasható a kortárs cionista mozgalmi élet egyfajta kritikája is. Óvja ugyanis a zsidóságot attól, hogy éretlen vagy éppen traumatizált, a vészorszakot éppen túlélte ifjak között – amilyenek voltak akkor a zsidó

⁵¹ Az előadás címe A galuti zsidó lélek volt, és 1947. szeptember 1-re meghirdették meg. A III. Negyedév műsorai. The Moshe Sharett Israel Labour Party Archive (Bet Berl) 101/47.

⁵² ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. máj. 7.

⁵³ *Fisch Adolf*: Ha győződ hittél, testvér. Új élet, 1945. augusztus 1. 3.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

közösség életében aktív szerepet játszó cionisták – kelljen megélnie elpusztíthatóságát, azaz azt a lehetőséget, hogy ismét elpusztíthatják. (Nyilván a palesztinai arab–zsidó villongásokra gondolhatott.) A cikknek fontos mondanivalója az is, hogy a magyar társadalommal való együttélésnek megvannak a lelki előfeltételei. Úgy vélte, zsidó részről nem szabad, hogy a társadalmi környezet állandóan a „néma szemrehányást” olvassa ki az emberből, sem azt, hogy nem szabad a „megbocsátást” emlegetni sem szóban, sem magatartásban.⁵⁶ Csak így lehet – legalább külső – nyugalmat szerezni a földön, a belső nyugalom csak a „föld alatt lesz”, hiszen az üldöztetés élményei beleivódtak az emberbe. A cikk végén Fisch felszólítja az olvasókat, hogy neveljenek fiaikat és lányokat, mert nekik talán megadatik, hogy egy olyan világot építsenek fel, „amelyben a zsidónak nem kell inkább prófétának lennie másoknál a földön”.⁵⁷

A másik fontos cikk szorosan kapcsolódott a második világháború utáni magyar demokrácia egyik legnagyobb kihívásához, az újjáéledő antiszemitizmushoz, konkrétan pedig az 1946. május 20–21-ei kunmadarasi pogromhoz.⁵⁸ A magyar cionista mozgalom egyik margón lévő, ám nagyon aktív és hangos csoportja, a jobboldali Betár tüntetést akart szervezni a pogrom elleni tiltakozásul, a magyar zsidóság hivatalos vezetői azonban ellenezték a kezdeményezést.⁵⁹ Hevesi Ferenc, a Dohány utcai Zsinagóga főabbija, a Magyar Zsidók Országos Társadalmi Szövetsége nevű szervezet egyházi elnöke – szervezetével egyetemben – megemlékezést tartott a templomban május 25-én, s erre a megmozdulásra építette rá a Betár a saját tüntetését. A meghirdetett napon ugyanis a Betár vezetői is megjelentek a Dohány utcai Zsinagógában és felszólították a tömeget, hogy menjenek ki együtt az utcára. A tömeg engedelmeskedett a felhívásnak, s a Bajcsy-Zsilinszky úton és az Alkotmány utcán keresztül a Parlament épülete elé vonult, többek közt a következőt skandálva: „Van még elég lámpavas, nem lesz többé Kunmadaras!”⁶⁰ A parlament előtt rendőrök várták őket, akik felszólították a tömeget, hogy oszoljon fel, különben tüzet nyitnak rájuk. Végül a Vörös Hadsereg jelenlévő tisztjei akadályozták meg a vérontást. A tüntetők azonban mindenképpen egy felelős politikussal akartak beszélni, s végül Balogh István miniszterelnökségi államtitkár foglalkozott az ügyükkel, aki igyekezett megnyugtatni őket, hogy a kunmadarasihoz hasonló eset nem fog többé előfordulni a demokratikus

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ 1946. május 20–21-én zajló zsidóellenes megmozdulás, melynek során – egy népbíróági eljárás ürügyén – a tömeg megtámadta a helyi zsidókat és hármat megölték közülük.

⁵⁹ David Freudiger visszaemlékezése. In: *Jad le'betar Hungaria, 1928–1948*. Ed. Nathan Ben-Haim. Tel Aviv 1988. 158–163.

⁶⁰ „Közben néhány helyen, fasiszta járókelők provokáló megjegyzései következtében kisebb verekedések is támadtak.” *Mi történt Kunmadarason és Kunmadaras óta*. Új Élet, 1946. május 30. 6.

Magyarországon, a konkrét ügyben pedig példás büntetést helyezett kilátásba. A tömeg a Himnusz és a cionista himnusz, a Hatikva eléneklése után felozlott.

Az eset élénk sajtóvisszhangot váltott ki. Az *Új Élet* hasábjain Benedek László, a zsidó kórház főorvosa (később a Magyar Dolgozók Pártja csoportjának alapítója és vezetője a PIH-ben, 1948-ban) elítélte a tüntetést.⁶¹ A Magyar Izraeliták Országos Irodája, a PIH, az ortodoxia és a Magyar Cionista Szövetség elhatárolódott az eseménytől és a május 26-ra, vasárnapra tervezett közös tiltakozó nagygyűlésüket lemondták.⁶² Az Országos Munkaszolgálatos Szervezet dühödt nyilatkozatában leszögezte: nem engedi, hogy „akár egyetlen tagunkat is körinkén kívül álló, illetéktelen egyének: fasisztaizü kalandokba sodorják”. Majd kijelentették: „Kiközösítjük sorainkból azokat, akik egy utcai pillanat kedvéért elkockázzák a valóban demokratikus társadalom és a felelős kormányférfiak irántunk megnyilvánuló igaz barátságát.”⁶³ Parragi György, a koncentrációs tábort is megjárt kiscgazda képviselő a *Magyar Nemzet* május 28-ai számában egy kissé kétértelmű írásban elhatárolódott a tüntetéstől, miközben óvta a „keresztény társadalmat” a téves általánosítástól.⁶⁴

Ebben a légkörben jelent meg Fisch Adolf cikke az *Új Élet* 1946. június 13-ai számában, *Megbékülés* címmel.⁶⁵ Az elégikus hangvételű, nyugodt és nyugtató szándékú írás alkalmazkodott a hivatalos zsidó képviselő álláspontjához, miközben szükségesnek tartotta azt is hangsúlyozni, hogy elkerülhetetlenül fontos feladat, hogy megszűnjön a bizalmatlanság a magyarság és zsidóság között. Leszögezte, hogy nem ért egyet a sokak által vallott állásponttal, miszerint már az erről való beszéd is káros, mivel inkább „egészen más döntő jelentőségű kategóriák” jelenlétéről kellene beszélni a társadalomban.⁶⁶ Szerinte a harmincas években még megállta volna a helyét az ilyen érvelés, „de azóta elszörnyedő

⁶¹ „Ugyanúgy rossz szolgálatot tesz a demokráciának az is, aki a fasiszta provokációnak bedölvé, folytatja zavargásokkal, értelmetlen utcai tüntetésekkel azt, amit a demokrácia sírásói elkezdtek és amelynek folytatását örömmel látják, mert hiszen ezzel céljukat érik el, a népi Magyarország gyengítését úgy a belső, mint a külső fronton”. Majd kijelentette: „Aki itt ma zavart kelt, az a régi rendszer embere.” *Dr. Benedek László: Ami Kunmadaras mögött van!* *Új Élet*, 1946. május 30. 2.

⁶² „Semmi szükség nem volt tehát arra, hogy egy társadalmi szövetségnek nevezett magánegyesület felelőtlen lépéseivel megzavarja a kormány intézkedéseit és a zsidóság vezetőinek, hivatalos szerveinek ez ügyben kifejtett tevékenységét” – írta az *Új Élet*. Mi történt Kunmadarason és Kunmadaras óta. *Új Élet*, 1946. május 30. 6.

⁶³ Munkaszolgálatos felhívás! *Új Élet*, 1946. május 30. 6.

⁶⁴ Többek között ezt írja Parragi: „Magam részéről ismét figyelmébe ajánlom a keresztény társadalomnak, ne essék bele az igazságtalan általánosítás hibájába, ne azonosítsa a tüntetők kilengéseit, felháborító jelszavait a zsidóság többségének felfogásával. Sajnos, a zsidók között is vannak olyanok, akiknek üzleti vagy más egyéb érdeke az antiszemitizmus ébrentartása éppúgy, mint a keresztények között.” *Parragi György: A szombati tüntetésről.* *Magyar Nemzet*, 1946. május 28. 1. Tildy Zoltán köztársasági elnök nyilatkozatában mély megrendülését hangoztatta. Uo.

⁶⁵ *Fisch Adolf: Megbékülés.* *Új Élet*, 1946. június 13. 1–2.

⁶⁶ Uo. 1.

szemünk előtt valósult meg az apokaliptikus gonosztevők zseniális, pokoli terve, hogy cselekvő büntársukká demoralizálják a keresztény társadalom túlnyomó részét”.⁶⁷ Ebben a helyzetben pedig nem elegendő a puszta elméleti jellegű tanácsadás. „Becsületes propagandát” kellett volna szerinte folytatni, és szigorú törvények által megszabadulni attól a lelki és egyéb tehertételtől, mely úgy keletkezett, hogy sokan „hullarablást” követtek el a zsidóság kárára; azaz vissza kellett volna mindent adni a zsidóknak. Fisch hangsúlyozta, hogy ezeknek az intézkedéseknek éppen az lett volna a célja, hogy a többségi társadalom jobbá válhasson: „Ki kellett volna emelni ezeket az embereket a nehéz helyzetből! Alkalmassá kellett volna tenni őket lelkileg az új világ megértésére.”⁶⁸ Szerinte a történetek ellenére is sok olyan zsidó van, aki mind a zsidóknak, mind a nem zsidóknak békeséget kíván, s ugyan nem akar felejteni, de olyan életet szeretne, amely a legkevesebb súrlódással jár együtt.⁶⁹ Az a „zsidó ember, aki a társadalmi megbékülést nem az ajkán, hanem a szellemiségében hordozza, azt szeretné, ha a társadalomnak azt a bűnös és ostoba felosztását zsidóra és nem-zsidóra, azaz halálra és gyilkolásra ítélte, végleg felszámolná”.⁷⁰ Ha pedig igaz az, hogy az antiszemitizmus a reakció eszköze, akkor legalább most történjék meg az, aminek 1945 januárjában kellett volna megtörténnie, s az összes párt, pap és újság vállalja „az országmentésnek és a lelkek gyógyításának ezt a nagyszerű feladatát”.⁷¹ Ettől a „nemzetmentő” propagandától a bizalmatlanság és elzárkózás felengedhetne, és óriási előnyére válnék az „igazi, végleges megbékülésnek”.⁷²

Fisch Adolf szavai nemcsak a hivatalos zsidóság kiegyezést kereső attitűdjét közvetítették a szélesebb zsidó társadalom felé, hanem olyan lelki tulajdonságokat és egyéb feltételeket is megneveztek, melyeknek zsidók és nem zsidók egyaránt alanyai lehetnének, és amelyek a nem zsidó társadalom számára is lehetővé tennék a közös út tovább folytatását azzal, hogy ezáltal levetné a bűneit. Ezek a holokauszt utáni sérült magyar zsidósághoz intézett írások azért voltak kiemelkedő jelentőségűek, mert pontosan megnevezték a bűnt és a helyzet feloldási lehetőségét is: bűn történt, s ebben a magyar társadalom felelős, de a bűnvallomás és a rossznak törvényekkel való szankcionálása után az áldozatnak tovább kell lépnie, mert nem élhet együtt a többségi társadalommal úgy, hogy gyűlöli a környezetét. Fisch tehát a fasizmus bukása utáni társadalmi helyzet jogi, morális és pszichés

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 2.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

kívánalmait úgy állította össze rendszerré, hogy úgy váljon lehetővé az együttélés, hogy senkinek se kelljen feladnia saját magát, egyéni és kollektív identitását.

Ezekben az években Fisch Adolf aktívan részt vett az analitikus mozgalomban is, sőt pedagógiai szerepével is összeforrt ez az aktivitás: 1945 után lakásán és Kapos Vilmos Visegrádi utcai rendelőjében folytatta lélekgyógyító tevékenységét.⁷³ Az analitikusok még 1945 elején összegyűltek Hermann Imre lakásán, hogy újjáalakítsák szervezetüket.⁷⁴ Az alakulásnál – Fisch visszaemlékezése szerint – jelen volt Pető Endre, Hajdu Lilly, Lévy Kata (Lévy Lajos felesége) és néhány más személy is. Pető Endre titkár idővel felvette a kapcsolatot a külföldi egyesületekkel, sőt egy alkalommal Bálint Mihály személyesen is eljött Londonból hozzájuk, hogy saját analitikus fejlődéséről tartson előadást.

Az analitikusok időnként előadásokat tartottak a cionista szervezetekben is, amit Fisch aktívan támogatott. Gyakorlati segítséget nyújtottak a zsidó gyermekotthonokban lévő, nehezen nevelhető gyerekek gyógyításához. Fisch – Rácz Jenő, egykori hébertanár későbbi, ÁVH-n tett vallomása szerint – létesített egy gyermekotthont az ilyen gyerekek számára, s annak vezetője egy (meg nem nevezett) analitikus orvosnő lett.⁷⁵ Az analitikusok egyszeri anyagi segítséget is igényeltek a Jointtól, s a kérést személyesen Fisch közvetítette Görög Frigyes felé. A Joint Comité elnöke nem tagadta meg a segítséget, de pontos költségvetés összeállítását kérte,⁷⁶ s az analitikusok létre is hoztak egy bizottságot ennek elkészítésére.⁷⁷ (Az ügy további sorsa nem ismeretes.) Fisch nevelői továbbképzésekre és nevelői tanácsadásra is felhasználta analitikus-társai tudását. Javaslatára alkalmazták Vértes Katót, Lévy (Freund) Katát (1883–1969),⁷⁸ Major Imrénét és Pfeiffer Margitot (1897–1984), utóbbi gyermekorvosként is dolgozott a Joint keretei között. A másik három analitikus – Fisch vallomása szerint – állandó nevelési tanácsadó lett és gyermekotthont vezetett.⁷⁹ Más források Hermann Alice (1895–1975) és Stein Pirooska (1892–1950) nevét emelik ki, mint akik előadásokat tartottak a Joint munkatársai számára, a már említett Lévy Katával együtt.⁸⁰

⁷³ *Mészáros J.*: Megtört kontinuitás i. m. 320–321.

⁷⁴ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Jegyzőkönyv József András kihallgatásáról. Bp., 1953. márc. 11.; *Mészáros J.*: Megtört kontinuitás i. m. 320–321.

⁷⁵ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Rácz Jenő kihallgatása. Bp., 1953. máj. 12.

⁷⁶ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Jegyzőkönyv József András kihallgatásáról. Bp., 1953. ápr. 3.

⁷⁷ Fisch szerint a bizottság tagjai voltak: Hajdu Lilly, Hermann Imre, Almássy József és Pető Endre. ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Jegyzőkönyv József András kihallgatásáról. Bp., 1953. ápr. 6. Nincs információ arról, hogy végül megkapták-e a támogatást.

⁷⁸ Lásd *Borgos Anna*: Lévy (Freund) Katáról. *Imágó* 6. (2017) 3. sz. 149–164.

⁷⁹ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Jegyzőkönyv József András kihallgatásáról. Bp., 1953. ápr. 7.

⁸⁰ *Mészáros J.*: Megtört kontinuitás i. m. 320–321.

József Andrásnak az analitikus mozgalomban való részvételére – bár a tagnyilvántartásban nem szerepel a neve – más források is utalnak.⁸¹ Pető Endre Fisch Adolfként tesz említést róla 1947-ben, a nemzetközi pszichoanalitikus egyesületnek elküldött beszámolójában.

Több jel mutat arra, hogy már a Magyar Cionista Szövetség (MCSZ) 1949 tavaszán történt feloszlata előtt elkezdtek kiszorítani a gyermekotthonokból a cionista nevelőket, és ebben a folyamatban biztosan részt vett maga József András is.⁸² 1946–1947-ben a Hitközség átvette a Jointtól a Budapest területén működő „napközi óvodákat”, ami azzal járt, hogy a cionista szellemiség ezekben az intézményekben automatikusan erős kontroll alá került.

Fisch Adolf tagja és jegyzője volt az újjáalakult Lelki Egészségvédelmi Szövetség (LÉSZ) vezetőségének.⁸³ Ennek 1947. november 6-ai ülésén – melyet az egészségügyi szakszervezet részéről Weil Emil (1897–1954) és a népjóléti minisztérium részéről Tariska István (1915–1989) is köszöntött – a pszichoanalitikus mozgalom olyan elismert személyiségei jelentek meg, mint például Bálint István, Hollós István, Rotter Lilián, Pető Endre, Gartner Pál. A védnökök között több jelentős közéleti személyiség és politikus nevét is megtaláljuk (például Ortutay Gyula és Rajk László), ami azt mutatja, hogy az analitikus mozgalom ekkor még nem volt nemkívánatos csoportosulás a hatalom szemében.

Fisch Adolf azonban nem érezte teljesen jól magát Magyarországon, a „menni vagy maradni” dilemmája őt személyesen is foglalkoztatta. Ebben az időben ő maga ki akart vándorolni Izraelbe.⁸⁴ 1948. november 25-én kelt, a palesztinai pszichoanalitikus társaságnak címzett levelében letelepedési engedélyért folyamodott, Iliya Shalit (Schalit) analitikus segítségét kérve, aki a társaság titkári teendőit látta el.⁸⁵ Fisch megírta Schalitnak saját analitikusi élettörténetét, és mivel négytagú családot kellett eltartania, a palesztinai lakásviszonyok iránt is érdeklődött. Schalit kedvezően válaszolt, s jelezte, hogy megélhetésük biztosított

⁸¹ Uo. A második világháború éveitől, 1941-ben az amerikai vizsgálóbizottságnak küldött névsorban, az amerikai bevándorlást igénylő analitikusok, „asszociált tagok” és jelöltek között szerepel már a neve. „Rendkívüli tag” volt ekkor Fisch Adolf.

⁸² „Rác Jenő, akkori Joint Pedagógiai Osztály egyik vezetőjének elmondásából tudom, hogy a Joint pedagógiai osztálya a Cionista Szövetség feloszlata előtt bizonyos mértékig felső Joint utasításra szembe került a cionistákkal, ezért a gyermekotthonokból kezdték eltávolítani a nevelőket. Tudomásom szerint eltávolították Weisz Tibor, Gyárfás György cionista nevelőket.” ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Steiner Júlia kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. máj. 23.

⁸³ *Kovai Melinda*: Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970. Bp. 2016. 159.

⁸⁴ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). József András kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. ápr. 11.

⁸⁵ Dr. Iliya Schalitról lásd *Eran J. Rolnik*: Psychoanalysis in Israel: New beginnings, Old Trajectories. Journal für Psychoanalyse 56. (2015) 41–65.; *Uő*: Freud in Zion. Psychoanalysis and the Making of Modern Jewish Identity. London 2012.

lesz, de azt tanácsolta neki, hogy előbb egyedül ő vándoroljon ki, s csak utána vigye ki a családját.⁸⁶ Fisch udvarias levélben köszönte meg a választ, és konkrét lépéseket is tett az ügyben. Megkérte Stöckler Lajost, intézze el számára, hogy a Jointnál járó félévi felmondási időt akkor kapja majd meg, ha már Palesztinában lesz, az Analitikai Egyesülettől pedig egy olyan igazolást szerzett (ezt minden bizonnyal Hajdu Lilly állította ki neki), mely tanúsította, hogy 1940-től 1947-ig analitikus működést fejtett ki.

Fisch és családja végül nem vándorolt ki Izraelbe, de a levelezést és az előkészületek során keletkezett dokumentumokat 1953-as letartóztatása után az ÁVH felhasználta ellene, mivel ezek bizonyították a „nem megengedett” külföldi kapcsolattartást.

Pszichoanalitikusok célkeresztben

A pszichoanalízissel kapcsolatban már korábban is meg-megjelentek kritikai észrevételek kommunista oldalról,⁸⁷ de Magyarországon csak 1948 táján kezdett radikálisan megváltozni az addig eredendően nem negatív hozzáállás.⁸⁸ Először Pálóczi Horváth György újságíró „leplezte le” a pszichoanalízis fő elveit, mint antimarxista dogmákat 1948 márciusában és áprilisában, majd pedig Tariska István ideggyógyász, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet (Lipótmező) igazgatóhelyettese, minisztériumi főosztályvezető (Népjóléti Minisztérium) támadta meg az analitikus mozgalmat a *Forum* folyóirat hasábjain. Tariska először *A freudizmus mint az imperializmus házi ideológiája* című cikkében bírálta a mozgalmat, majd rövid időn belül újabb cikkeket jelentetett meg, ugyanezzel a szándékkal.⁸⁹ A Londonban nem sokkal korábban tartott „harmadik nemzetközi elmeegészségügyi kongresszus” kapcsán bírálta a pszichoanalízist, annak szerinte individualista és atomizált társadalmi felfogását. „A londoni mental-hygienes kongresszus dokumentálta, hogy az imperializmus, amely hatalmát nemcsak a vasra, szénre, olajra, ipartelepre és közlekedésre, hanem a szellemi alkotások területére is ki akarja terjeszteni: házi pszichológiává szelídítette a pszichoanalízist. Meg kell azonban

⁸⁶ Schalit válaszelevele 1948. december 12-én kelt.

⁸⁷ Részletesen foglalkozik ezzel *Kovai M.*: Lélektan és politika i. m. 208–296.

⁸⁸ Borgos Anna részletesen foglalkozik a vitával a már említett tanulmányában, lásd *Borgos A.*: Elhárító mechanizmusok i. m. Kovai Melinda pedig leírja azt a levélváltást, mely Hermann Imre, az analitikai egyesület elnöke és Mérei Ferenc, az ONI vezetője között zajlott s amely azzal kezdődött, hogy Hermann – akinek írását a *Forum* nem közölte le – önkritikai megjegyzéseket írt, de Mérei elzárkózott attól, hogy a leközlésében segítsen. *Kovai M.*: Lélektan és politika i. m. 222–223.

⁸⁹ *Tariska István*: A freudizmus mint az imperializmus házi ideológiája. *Forum* 3. (1948) 799–804. 1948 novemberében újabb kritikát közölt, lásd *Uő*: És ami a freudi illúzióból következik. *Forum* 3. (1948) 899–904. Egy hónapra rá Dr. Benedek István sorsanalitikus könyvéről írt szintén anti-freudianus kritikát: *Uő*: Reakció az „ősök várócsanakában”. *Forum* 3. (1948) 987–993.

azt is mondani, hogy a pszichoanalízis erre a szerepre – struktúrájánál fogva – alkalmas volt” – írta.⁹⁰ A konferenciát sommásan amerikai propagandának nevezte. Hajdu Lilly és Hermann Imre emiatt a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület kommunista tagjaiként levélben fordultak Lukács György filozófushoz, a *Forum* szerkesztőbizottságának kommunista tagjához.⁹¹ Azt nem vonták kétségbe, hogy „az imperialisták a maguk országában megkísérik a pszichoanalízist az imperialista célok szolgálatába állítani”, Tariska Istvánnak volt azonban egy gondolatmenete, amelyet kikértek maguknak. Tariska ugyanis utalt arra, hogy a hazai pszichoanalitikusoknak megvolt az okuk baloldalivá válni: „Freud alapvető életösztönök-halálösztönök költői ellentétére épített pszichológia mitológikus homályaival és atomizált társadalomszemléletre épült világnézetével ezen a kongresszuson eljutott követőiben oda, ahova minden antidiialektikus út vezet: a nyílt politikai reakcióba. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy Kelet-Európában – vagy éppen Magyarországon – a közös, de más okból származó üldözés a pszichoanalitikusokat hosszabb-rövidebb időre közös útra kényszerítette az emberi haladás és felszabadítás valódi harcosaival” – fogalmazott.⁹² Hajdu és Hermann határozottan visszautasította az analitikusok zsidóságra való nyílt utalást. Szerintük ugyanis Tariska érvelésével azt állította, hogy „ha az analitikusok a kommunistákkal együtt mentek a múltban, vagy kommunisták lettek a felszabadulás után, akkor annak csak egy magyarázata van: az, hogy zsidók, ez a magyarázat annulálni akar egy másik magyarázatot – ami a valóság –, hogy a pszichoanalitikusok mindig fasiszta ellenesek voltak a múltban, és meggyőződéses marxisták és hű párttagok a jelenben. Tariska elvtárs felfogásával nyilván sem Pártunk, sem Lukács elvtárs nem érthet egyet. Kérjük, hogy a tanulmány idézett sorait a *Forum* igazítsa helyre, hangsúlyozva azt, hogy a pszichoanalízis bírálatának elvi részét a helyreigazítás nem érinti”.⁹³ Lukács élesen és durván visszautasította a kérést. 1948. november 30-ai válaszlevelében azzal vádolta a pszichoanalitikusokat, hogy csupán el akarták terelni a figyelmet a pszichoanalízis világnézeti és társadalmi reakciós oldalairól. Valójában az angol–amerikai osztálydiktatúra után vágódának és a felszabadulás után az új rend ellenségei lettek. „Ez természetesen vonatkozik a pszichoanalízisre mint világnézeti áramlatra. Igen érthető módon, mert hiszen a hitleri elnyomó gépezetnek nem volt rájuk szüksége, a Trumané pedig kitűnően fel tudja őket használni.”⁹⁴

⁹⁰ *Tariska I.*: A freudizmus mint az imperializmus házi ideológiája i. m. 803.

⁹¹ A levél 1948. november 15-én kelt. A levelezést közölte *Szöke György*: Egy jövő illúziója. Köztársaság 3. (1992) 3. sz. 42–43.

⁹² *Tariska I.*: A freudizmus mint az imperializmus házi ideológiája i. m. 802–803.

⁹³ *Szöke Gy.*: Egy jövő illúziója i. m. 42–43.

⁹⁴ Uo.

Weil Emil, az egészségügyi szakszervezet elnöke ezután azt tanácsolta az analitikusoknak, hogy oszlassák fel egyesületüket, amit 1949. február 8-án meg is tettek.⁹⁵

József András – a kommunista hatalomátvétel után

Fisch Adolf, immár József András néven a fordulat éve után is a Hitközség, illetve az új zsidó csúciszervezet, a MIOK alkalmazásában maradt. Az óbudai hitközség csatlakozásával a PIH jogutódaként 1950-ben létrejött Budapesti Zsidó Hitközség továbbra is számot tartott szakértelmére.⁹⁶ Ettől kezdve azonban már hozzá tartoztak az ortodoxia intézményei is, amely tagozatként volt kénytelen csatlakozni a neológ hitközséghez. Az ortodox intézmények működése ellen az állam 1951-ben kifogást emelt. Az 1951-es tanév elején ugyanis állítólag panasz érkezett az Állami Egyházügyi Hivatalhoz, mivel a budapesti ortodox Talmud Tóra napi öt órán át, sőt gyakran tovább is foglalkoztatta a tanítványokat a vallás tanításaival.⁹⁷ Szerényi Sándor, a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságánál főelőadóként dolgozó egyházügyi megbízott magához rendelte Józsefet, hogy veszen véget ennek a „visszaélésnek”. „Ezt a feladatot teljesítettem” – vallotta később az ÁVH-n. A megbeszélés után felkereste Spiegel Menyhértet, az ortodox tagozat elnökét és megállapodott vele, hogy a Talmud Tóra épületében a növendékek naponta maximum két órát tartózkodhatnak, valamint eltörölték az élő héber nyelv oktatását és helyette a bibliait vezették be. Ezt később maga Stöckler is jóváhagyta. Erre a momentumra maguk az ortodoxok is úgy emlékeztek, mint a Tanács nyomása miatt kialakult kényszerhelyzetre, melynek a pedagógiai vezető nem a kezdeményezője, hanem csupán a végrehajtója volt.⁹⁸

Az ügyről az állambiztonsági anyagon kívül közvetlenül is beszámolt a már említett Szerényi Sándor. Eszerint Barna Andorné, a VII. kerületi tanács VB

⁹⁵ Lásd *Harmat P.*: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis i. m. 413–431.

⁹⁶ József András azonban tovább is képezte magát: 1952 végén a budapesti Pedagógiai Főiskolán számtan- és fizikatanári oklevelet szerzett. ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). József András kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. ápr. 8.

⁹⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). József András kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. máj. 16.

⁹⁸ „Fränkel Judit mondotta, hogy József András a hitközség tanfelügyelője napi két órára korlátozta a »Thalmud Thórák« /:zsidó hitoktatás:/ az ovodák /:melyek a hitközségek kezelésében vannak:/ valamint a zsidó napköziotthonok tanítási idejét. Állítása szerint ez a Fővárosi Tanács utasítására történt. Lehetséges, hogy valamilyen módon kijátszák a rendelkezést, úgy, hogy csoportokat létesítenek, tehát úgy fogják fel a kérdést, hogy a tanítási idő csak ugyanazon fiatalok részére 2 óra. Ha a társaságot csoportokra osztják akkor egész nap folyhat a tanulás, mert bármily ellenőrzés esetén: az engedélyezett 2 óra tanulás folyik.” ÁBTL 2.1.IV-56/b „Mizráchy” dosszié. „Faragó” fedőnevű ügynök jelentése. Bp., 1952. febr. 28.

oktatási vezetője kapott „információkat” a Talmud Tóráról.⁹⁹ Ahogyan írja: „Több esetben megfigyeltük, hogy a Kertész u., Kazinczy utcai, valamint a Dohány u. iskola tanulói ezekben az épületekben eltűnnek. A tanulóktól informálódtunk először, mikor járnak a fenti helyekre és hányan vannak. A tanulók igen bizalmatlanok voltak... Azok a tanulóink, akiket 5 órán keresztül tartó ilyenfajta foglalkozással butítanak, semmiképpen sem tudnak az iskolai munkában helytállni. Ezeket a gyermekeket az iskola társadalmi életében, uttörő foglalkoztatásba, stb. nem lehet bevonni. Felnővén nem számíthat rájuk a szocializmust építő társadalmi munk.” Barnáné azt kérte, hassanak oda, hogy ha legalább a Talmud Tórát beárni nem tudják, csökkentsék a vallásos tanulmányokkal való foglalkozások, órák számát. Levelét Pető Róbert csoportvezető küldte el Szerényinek (a maga jelentésével együtt), 1951. december 7-én.¹⁰⁰ Pető beszámolt arról, hogy ő és emberei 1951. november 29-én megjelentek a Síp utcában és beszéltek a „vezetővel”, aki a minisztérium engedélyére hivatkozott. Pető kifejtette, hogy „a mi materialista és természettudományos nevelésünkkel homlokegyenest ellentétben áll az a tanítás, amit ott kapnak a gyermekek. Hiába foglalkoznak a mi pedagógusaink a pajtásokkal délelőtt, amikor délután itt mindent lerombolnak. A napi 5 órai foglalkoztatás a rendes iskolai foglalkozáson kívül romboló hatással van tanulóinkra.”¹⁰¹

Szerényi 1952. február 14-ei jelentésében beszámol arról, hogy ezzel kapcsolatban behívta Stöckler Lajos elnököt és József Andrást (akit következetesen Andornak hívtott), kifejtette nekik a helyzet „tarthatatlanságát”, mire azok ígéretet tettek arra, hogy az „egyezmény szellemében” igyekeznek egy „egészséges arányt” kialakítani.¹⁰² Szerényi egy következő jelentésében (1952. március 1-jén) már azt közölte, hogy József András személyesen jelentette neki, hogy a Talmud Tóra foglalkozások kérdését „végleg rendezték”, a neológok heti két órában, az ortodoxok az eddigi napi 5 óra helyett 2 órában végzik azt. Szerényi ki is jelentette, hogy: „Ezzel a Talmud-Tóra feletti visszásságok rendezést nyertek.”¹⁰³

Az ortodoxia tehát felkeltette az államvédelem érdeklődését. Ennek egyik későbbi következményeként Groszberg Ervint (Slomót), az ortodox Talmud Tóra vezetőjét 1953. február 28-ról 29-re virradó éjszakán le is tartóztatták.¹⁰⁴ De

⁹⁹ BFL XXXIII. 102.c110-113. Budapest Főv. Tanácsa VB. TŰK- Egyházügyi Hivatal. 110.d. 1950–1953. 00594/1951. (Nem datált, kézzel írott jelentés.)

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Szerényi Sándor 1952. február 14-én kelt jelentése. „Jelentés 1952. február 1-től február 15-ig. BFL XXXIII. 102.c110-113. Budapest Főv. Tanácsa VB TŰK- Egyházügyi Hivatal. 110. d. 1950–1953. 00594/1951.

¹⁰³ Jelentés 1952. február 25-től február 29-ig. BFL XXXIII. 102.c110-113. Budapest Főv. Tanácsa VB TŰK- Egyházügyi Hivatal. 110. d. 1950–1953. 00594/1951.

¹⁰⁴ *Novák A.*: Ortodox tanító i. m.

József András feje felett is gyűltek a fellegek. Weisz Magda, a Hasomer Hacair baloldali cionista mozgalom Mexikói úti gyermekotthonának nevelője ugyanis vallomásában azzal vádolta az izraeli követség telefonkezelőjét, Steiner Júliát, hogy József András utasítására beépült a gyermekotthonokba, hogy ott „cionista propagandát” folytasson.¹⁰⁵

József András a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület 1949 februárjában bekövetkezett önfeloszlatása után is – ami időben szinte teljesen egybeesett az MCSZ felszámolásával – tartotta a kapcsolatot az analitikusokkal,¹⁰⁶ és továbbra is alkalmazott közülük néhányat a gyermekotthonokban. Major Imréné (vagy Major Margit) például a Rege úton dolgozott egészen az otthon feloszlatásáig, Lévy Kata pedig a Somogyi Béla úti gyermekgondozó intézetben folytatta a nevelési tanácsadást, sőt a gyermeksegélyezési csoport egyik alkalmazottjaként is dolgozott.

Egy Kurzweil Istvánnal, a MIOK főtitkárával folytatott beszélgetésre hivatkozó jelentés azt állította, hogy József nagyon jó kapcsolatot épített ki az Állami Egyházügyi Hivatal Fővárosi Tanácshoz delegált kiküldöttével (a jelentés hol Szebeninek, hol Szeréminek nevezi, de feltehetően Szerényi Sándorról volt szó), aki állítólag elintézte József András középiskolai tanárrá való kinevezését is, úgy, hogy az közben nem adta fel régi munkahelyét sem teljesen, s a BIH-nél is vállalt kisebb munkákat.¹⁰⁷ A jelentés igazságtartalma ma már nem ellenőrizhető egyéb források hiányában, de azt jelzi, hogy József Andrásnak lehettek állami-önkormányzati kapcsolatai, melyek talán még a múltból eredeztethetőek. Ugyanakkor azonban az is igaz, hogy egy általános iskolai állás elvállalásához nem nagyon kellett külön protekció, így az sem elképzelhetetlen, hogy az ügynök jelentésével inkább segíteni akart Józsefnek vagy éppen Szerényinek ártani.

Az analitikus mozgalom elleni támadások tovább folytatódtak, s immár a maradványok felszámolását tűzték ki célul. 1951-ben a *Köznevelés* című folyóiratban *Harc a burzsoá neveléslélektan maradványai ellen* címmel aláírás nélküli (a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nevelésügyi Főosztályának Nevelésügyi Csoportja) heves kirohanás jelent meg a pszichoanalízis ellen.¹⁰⁸ Az állítólagos újságíró ellátogatott egy nevelési tanácsadóba és leleplezte, hogy a Hernád utcai intézményben pszichoanalitikus módszerekkel dolgoznak; külön kiemelte, hogy az úgynevezett „folyosójáték” nem a lenini visszatükröződési elméletet alkalmazta.¹⁰⁹

¹⁰⁵ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Steiner Júlia kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1953. máj. 23. A vád már azért sem lehetett igaz, mert Steiner Júlia – aki a Joint Délibáb utcai otthonában dolgozott nevelőként – még a Magyar Cionista Szövetség feloszlatása előtt abbahagyta ezt a munkát.

¹⁰⁶ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). József András kihallgatási jegyzőkönyve. Bp. 1953. ápr. 8.

¹⁰⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). „Hollósi” ügynök jelentése. Bp. 1953. ápr. 18.

¹⁰⁸ [Sz. n.]: *Harc a burzsoá neveléslélektan maradványai ellen*. *Köznevelés* 7. (1951) 1. sz. 9–11.

¹⁰⁹ „Az úgynevezett »folyosói játék« abban áll, hogy a gyermeket odaállítják egy, az Intézet által szerkesztett játék elé, amely egy nagyvárosi ház folyosójából, a házban lévő lakásokból és abban lakó

A cikk jól példázza azt a bürokratikus és agresszív hozzáállást, amely a nevelési hatóságnál eluralkodott ebben az időben, ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a pártállamban sem tudták ennyi idő alatt teljesen felszámolni az analitikus tevékenység szellemi nyomait.

Vizsgálati fogságban

Ebben a légkörben javasolta Zsidi Gyula államvédelmi ezredes József András őrizetbevételét.¹¹⁰ Több pontban is bűnösséggel vádolták. Első helyen a Zsidó Tanácsban betöltött szerepét és Stöckler Lajos támogatását említették, az analitikus mozgalommal és a Jointtal való kapcsolata a második helyre került. A vádiratban foglaltak szerint József Andrásnak azért kellett megállapodást létrehoznia az analitikusok és a Joint között, hogy utóbbi finanszírozza őket, „melynek ellenében a Joint befolyást gyakorolhatott volna az analitikusok működésébe”. A javaslatban idézték Székács (Schönberger) István analitikus, „őrizetbe vett kém” erre vonatkozó kijelentését, aki a Joint és az analitikusok közötti kapcsolatokról a következőt vallotta: „A terv megvalósításával a Joint elérte volna, hogy az egész analitikus egyesületet kézben tartsa, azon keresztül, hogy a Joint embereit kiképeztük volna analitikusokká, módjuk lett volna különböző területekről információkat szerezni. A Joint anyagi támogatása, az analitikus szovjetellenes elmélet széleskörű terjesztésére adott volna lehetőséget.”¹¹¹ Az ekkor 51 éves, a Sallai Imre utca 38. sz. alatt lakó József András sorsa ezzel megpecsételődött. Február 18-án már „lepriorálást” és környezettanulmányt kért róla Nagy József államvédelmi őrnagy.¹¹² Az eljárás során az ÁVH látókörébe került Pető Ernő és Vadász Miklósné is, aki 1951 végén a Somogyi Béla utca 5. sz. alatt dolgozott óvónőként.¹¹³ Március 18-án sor került Berend Béla népbírószági anyagainak a beszerzésére is.¹¹⁴ A vizsgálatok során kérték Strasser Mária személyi adatainak megállapítását, aki előbb Görög Frigyes mellett dolgozott a Joint titkárságán,

személyekből áll. A gyermeket felszólítják, hogy játsszon, mert a lenini tükröződési elméletre hivatkozva feltételezik, hogy a gyermek játéka a gyermek otthoni körülményeit, tehát a valóságot helyesen tükrözi. Az intézet dolgozói maguk állítják, hogy a burzsoá pszichológia fegyvertárához tartozó elavult módszerek helyettesítése céljából ezt a játékot mint új kísérleti módszert dolgozták ki, annak a feltételezésnek alapján, hogy a gyermek – miközben játszik – saját problémáit, otthoni életkörülményeit eleveníti meg.” Uo. 9.

¹¹⁰ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Javaslat József András őrizetbevételére. A javaslat valószínűleg február 18-án (vagy akörül) keletkezhetett, mert a „lepriorálást” kérő irat dátuma ez.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

¹¹³ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Szolgálati jegy. Bp., 1953. márc. 13.

¹¹⁴ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Szolgálati jegy. Bp., 1953. márc. 18. László István áv. hadnagya Varga századosnak.

később pedig Szücs Géza mellett, az Országos Zsidó Segítő Bizottságban, a Síp utca 12-ben.¹¹⁵ Szücs Géza 1948–1951 között a Joint egyik igazgatási szerve, a Joint Comité elnöke volt, Görög Frigyes utóda. Ezen kívül olyan emberek személyi adatainak a megállapítását is kérték, akik 1944-ben a svájci követség Wekerle Sándor utca 17. sz. alatti házában tartózkodtak üldözötként. Ők József András vallomásának ellenőrzése miatt voltak fontosak. (Dr. Benoschofsky Imre budai rabbi [1903–1970]; dr. Komlós Ottó budai rabbi [Lágymányos]; dr. Rosenblum Manó [IX. ker. Páva utcai rabbi]; dr. Scher Tibor [1912–1975] pécsi könyvtárigazgató, 1946–1948 között magyar kultúrattasé Palesztinában; Sík Olga [Scheer Tiborné]; Vihar Béla [1908–1978], 1950-ben a Közművelődési Minisztérium munkatársa; Vermes Magda, ugyanott raktáros 1945-ben.)¹¹⁶ Az ügygel kapcsolatban Kanizsai Dezső, dr. Geyer Arthur (1894–1976), dr. Pető László és Gellért Endre felderítésére is utasítást adtak.¹¹⁷

Az 1953. március 18-án kelt kihallgatási terv fő kérdése az volt, hogy mennyire játszott József András a Joint kezére az analitikus csoportot és milyen konkrét megállapodás jött létre ezek között.¹¹⁸ Másnap a Zsidó Tanáccsal és Berend Bélával való kapcsolata állt a vizsgálat homlokterében. (Miből derült ki számára, hogy Berend a Gestapo embere, „milyen szolgálatot tett neki mint Gestapo ügynöknek”, milyen „kölcsonös kötelezettség” volt közöttük, mikor szervezte be őt Berend, valamint hogy a felszabadulás után hogyan alakult a kapcsolatuk.)¹¹⁹ Március 27-én Stöckler Lajosról kérdezték, valamint visszatértek a Joint és az analitikusok közötti, feltételezett tárgyalások menetére, de elővették a Görög Frigyessel való kapcsolatát is.¹²⁰ Április közepén a kihallgatások az analitikus elméletre és gyakorlatra koncentráltak, s azt akarták kipuhatolni, hogy az analitikus nézetek mennyiben álltak szemben a demokratikus neveléssel.¹²¹ (A kihall-

¹¹⁵ Uo. Az adatok szerint: Strasser Ferencné sz. Spitzer Márta, Fiume 1919. A: Sebestyén Erzsébet. Lónyai utca 54. I.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Jelentés. Bp., 1953. márc. 18.

¹¹⁸ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. márc. 18. (László István áv. hadnagyalírásával.)

¹¹⁹ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. márc. 19. (László István áv. hadnagyalírásával.)

¹²⁰ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv Bp., 1953. márc. 27. (László István áv. hadnagyalírásával.)

¹²¹ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. ápr. 14. „Kérdések: 1. Mikortól meddig alkalmazta az analitikus tanokat a pedagógiában, 2. Mi a lényege a pszichoanalitikai pedagógiában való alkalmazásának. Milyen célt szolgált a Fraudi (Sic!) tanok bevezetése a pedagógiában, 3. Miért szolgáltak ellenséges célokat, 4. Milyen mértékben állt ellen a demokratikus neveléssel a pszichoanalitikus tanok terjesztése. Milyen károk származtak a (demokr rendbe?) az analitikus tanok terjesztése révén (?), 5. Tudatában volt-e hogy szemben áll, 6. Miért alkalmazta akkor, ha tudta, hogy ellenséges célokat szolgál.”

gatást végző tiszt Freud nevét sem tudta helyesen leírni, miközben az analitikus elméletet határozottan ellenséges teóriaként értékelte.)

Kezünkben van egy részletes kihallgatási jegyzőkönyv, amelyben József András április 15-én részletesen vallott a pszichoanalízisről.¹²² Ebben felszólításra összefoglalta az analitikus elméletet és az ezzel kapcsolatos nevelési elképzeléseket.¹²³ Kiindulópontként rögzítette, hogy az analitikus tan igazából egy olyan elmélet, amely a felnőtté válásig „ábrázolja” a gyermek fejlődését. Az első korszakban (1-2 éves kor) a száj üregében telik öröme a gyerekeknek, s karaktervonásai eköré csoportosulnak. A másodikban a végbél körüli izgalmak játszanak fontos szerepet, a harmadikban pedig a nemi ösztönök. A nevelőnek az a feladata, hogy megvizsgálja, megfelel-e a gyermek fejlődése ennek az ösztönszakasznak és mi hiányzik neki, például a nevelő–gyermek és a gyermek–szülő viszony tekintetében: „Ezért ha e körül zavarok vannak, azt csak úgy lehet megérteni, ha a gyermek viszonyát a szüleihez megismerjük.”¹²⁴ A fölöttes ének nem szabad túl szigorúnak lennie, hiszen ebben az esetben az egyén később bátortalan lesz. A nevelőnek éppen ezért az a feladata, hogy enyhítse „a fölöttes én nyomasztó szigorát”; máskor viszont éppen ennek az ének a hangját kell felerősítenie.¹²⁵ József András az ÁVH-s kihallgatónak kifejtette azt a freudi gondolatot, mely szerint a gyermek fő törekvése az, hogy (még társai zavarása révén is) állandó feltűnést keltsen, ami azonban valójában nem jelent mást, mint azt, hogy visszakívánja és újból és újból eljuttassa azt a helyzetet, amelyben ő kisgyermek korában központi érdeklődés és szeretet tárgya volt.¹²⁶ A nevelőnek csak akkor szabad beavatkoznia a serdülő életébe, hogy ha a „nemi irányú örömei” folytán elveszti az érdeklődését a fejlődését szolgáló más fontos dolgokkal kapcsolatosan.

A vallomás kifejtő jellege a második részben megbicsaklik, és átadja helyét a hivatalosan elvárt és kikényszerített önkritikának. József András itt – feltehetően a fizikai és lelki bántalmazásra épülő kihallgatási módszer következtében – azt vallotta, hogy ennek az elméletnek a következménye némely esetben oda vezetett „a nemi élet szabadjára hagyásával, hogy a vegyes intézményekben tombolt az erkölcsstelen élet”.¹²⁷

A kihallgató arra is kíváncsi volt, hogy a pszichoanalitikus tanok alkalmazása milyen célt szolgál a pedagógiában? Erre a kérdésre József András – nyilvánvalóan az elvárásoknak megfelelni kívánva – azt a választ adta, hogy a cél az volt, hogy

¹²² Köszönöm Schmelowszky Ágoston analitikus, egyetemi docens tanácsait és véleményét.

¹²³ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Jegyzőkönyv. Bp., 1953. márc. 15.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ „Ide tartozik az az eset is amikor az egyik tanuló az iskolai tanulás során csak képességeinek töredékét mutatja meg, mintha tiltott lenne számára a teljes kibontakozás öröme...” Uo.

¹²⁶ „A nevelőeljárást megvárnai ilyen feltűnő alkalmakat és megmutatni, hogy a korábban érvényes törekvések ma érdektelenné váltak.” Uo.

¹²⁷ Uo.

az továbbra is fenntartsa „azt a polgári osztálynézetet és életformát, amelyeknek szülötte a pszichoanalízis. Azt a célt szolgálta, hogy a polgári pedagógiát szembe állítsuk és fölé helyezzük a demokratikus nevelésnek a pszichoanalízis bevitelével”.¹²⁸ A freudi elméletet is bírálta, mivel a nemi érdeklődésről szóló freudista tanok olyan társadalomban keletkeztek, ahol a munka nem kapta meg a jelentőségének járó elismerést. „Ez annak a társadalom rétegnek gyerekeire vonatkozott, amely elkényeztetett burzsoá gyerekeket nevelt, dolgoztatott és nem dolgozott. A modern pedagógia korában a dolgozók társadalmában ez a kérdés így fel sem merül. A felmerülését megoldja a társadalmi közösség, a munka szellemi ereje. Azzal, hogy a mi otthonainkban mégis a haladás ellenes rosszat választottuk és oktattuk, a polgári burzsoá ideológiát támogattuk és szembeállítottuk a haladó modern neveléssel.”¹²⁹ A kihallgató ekkor már úgy érezte, hogy jó sínen haladnak, hiszen kimondatta Józseffel azt, hogy milyen káros következményei lettek ennek a pedagógiának: az otthonok növendékei a saját belső érzésükkel voltak elfoglalva és így kimaradtak az országot egységbe fogó nagy munka lendületéből.¹³⁰ Így ennek a pedagógiának lett a következménye az, hogy a zsidó ifjúság csak nagyon nehezen illeszkedett be a tanulók társadalmába, amihez a cionista-nacionalista szellemben való nevelés is hozzájárult. A kihallgatás végén József András bűne megváltására kényszerítették: „Igen, mint tanfelügyelő tudatában voltam annak, hogy az otthonokban ellenséges szellemben történik a nevelés. Az egyes frakciók nézetét pontosan nem ismertem. De az egész otthon pedagógiai programját, az analízis befolyását a kivándorlást mint fő célt ismertem.”¹³¹ Elismerte azt is, hogy elhanyagolta az ellenőrzést is, s ezzel „a népi demokrácia számára idegen ifjúságot neveltem, mely nagy része kivándorolt, vagy ha itt maradt, hosszú munkába telik átformálni.”¹³²

Üldöző és üldözött klasszikus szerepjátékát láthatjuk ebben a kihallgatásban, ahol az üldöző – fizikai erőszakkal és megalázással – rákényszerítette saját, hatalmi törekvések által meghatározott valóságértelmezését a másokra, az üldözöttre, aki azért, hogy egyáltalán életben maradjon, színleg megtagadta korábbi pszichoanalitikus énjét.

1953. április 16-án az ÁVH környezettanulmányt kért Fisch Henrikről, József testvéréről is, aki közben a Csáki utcai körzet (ma Hegedűs Gyula utca) rabbija lett.¹³³ Az „ortodox vonal” (azaz Groszberg Ervin/Slomó) „cionista nevelését” is vizsgálni kezdték. József András korábbi vallomását felhasználták

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo.

¹³³ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Szolgálati jegy. Bp., 1953. ápr. 16.

ebben, mely szerint a fordulat éve után titkolnia kellett az „ellenséges tevékenységet”.¹³⁴ Rá is kérdeztek Groszberghez és az ortodoxokhoz fűződő kapcsolatára. Egy további kihallgatási terv Kornitzer Mózes hitközségi tanügyi előljáróra is kiterjedt, hiszen – Groszberggel együtt – 1951. január óta „aktív cionista nevelést folytattak az orthodox ifjuság körében”.¹³⁵ Az ügybe lassan bekapcsolták az izraeli követséget is, hiszen Groszberggel szemben az egyik vád éppen a zsidó állam külképviseletével való kapcsolattartás volt. Az ortodoxok körében ugyanis voltak olyan ünnepek, rendezvények, ahol Izraelt „propagáló” beszédek hangoztak el „és az ünnepek is a cionista jelszavak szellemének feleltek meg”.¹³⁶

1953 májusában – a sok kihallgatás után – már összefoglaló jelentések is készültek. A május 4-ei szerint József kiszorította a haladó, demokratikus tartalmú pedagógiát az otthonokból és e helyett a tudományellenes, analitikus nevelést preferálta.¹³⁷ Pár nappal később előkerült a cionizmus vádja is. Az összefoglaló szerint vallásoktatás leple alatt „nacionalista, népi szellemben nevelte az ifjúságot, készítette elő a palesztinai kivándorlásra”.¹³⁸ Az ÁVH jelentésében a cionizmus és a pszichoanalízis ekkor már teljes egységet alkotott: a magyar nép elleni „ellenséges” cionista propaganda jól megfért a freudizmus „hazug és tudományellenes” elméletével.

Az összefoglaló jelentés (hasonlóan a korszak koncepciók ügyeihez) jogitörténeti értelemben megszüntette a cezúrát a kommunista hatalomátvétel előtti és utáni időszak között, amennyiben az 1949 utáni időszak állami szellemiségét és jogrendszerét kérte számon a vádlott koalíciós időszakban tanúsított aktivitásán, sőt ezt még korábbi időkre is kiterjesztette. E logika alapján József András akkor, amikor a vallásoktatás fakultatívvá vált Magyarországon, a gyermekotthonokat és a Talmud Tórákat népidemokrácia-ellenes tevékenységre használta fel.¹³⁹ Bűnét a jelentés szerint az is igazolta, hogy a koalíciós időszakban arról kérdezgette Székács Istvánt, mi az MKP álláspontja a cionisták és analitikusok kapcsolatáról. Székács vallomása szerint ezt a Joint megbízásából tette, amit azonban József tagadott.¹⁴⁰ Az egyre komplexebbé váló gyanúhalmazba egy új elem is bekerült: eszerint József András azt a

¹³⁴ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. ápr. 16. (László István áv. hadnagy aláírásával.)

¹³⁵ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. ápr. 17.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. máj. 4.

¹³⁸ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. máj. 7. (László István áv. hadnagy aláírásával.)

¹³⁹ Itt rendelték el Rácz Jenő és Kertész Dezső kihallgatását. Uo.

¹⁴⁰ „Fenti tényeket József saját beismerő vallomásán kívül alátámasztja Székács István vallomása, közvetve alátámasztják több őrizeteseik, akiket hasonló formában felhasználtak a cionisták vagy az izraeli követség kémkedés folytatására.” Uo.

megbízást kapta Görög Frigyestől, akkori Joint-elnöktől (1946–1948), hogy „a Palesztinából és Amerikából Magyarországra jött cionistákat vidéki otthonok látogatása során kalauzolja. A külföldi cionisták vidéki utakon kémkedést folytattak, lefényképeztek ipari és katonai objektumokat, valamint beszélgetés során felhasználták öt fontos politikai és gazdasági adatok beszerzésére”.¹⁴¹ Az ÁVH azonnal intézkedett Pick Sára kihallgatásáról, aki József András titkárnője volt 1945–1946-ban, valamint több olyan személy meghallgatásáról, akik tudhattak József „cionista kémekkel” ápolat kapcsolatáról.¹⁴² Ennek folyamánként hallgatták ki a kistarcsai internálótáborban lévő Weisz Magdát is, aki József András és Steiner Júlia ellen vallott.¹⁴³

A május 14-én kelt kihallgatási terv ismét egy új, fordulatot hozó témakör felvetését rögzíti: „Mai kihallgatáson tisztázom mit tud József Wallenberg meggyilkolása körülményeiről. Ha nem tud, rátérek a gettó spicli hálózat Domonkos Stöckler tevékenység tisztázására.”¹⁴⁴ Külön vizsgálati tervet készítettek tehát, amelyben összekapcsolták ügyét a szintén az ÁVH vizsgálati fogságában lévő Stöckler Lajos és Domonkos Miksa ügyével, s amely a Zsidó Tanács „népellenes tevékenységének” feltárására koncentrált.¹⁴⁵ Ez a vonal persze nem volt teljesen új, mert már az 1953. március 20-ai kihallgatási terv is azt akarta tisztázni, hogy a Zsidó Tanács mennyire állt a németek szolgálatában, és mi volt Berend Béla szerepe.¹⁴⁶ Arra is kíváncsiak voltak, hogy Berend és Stöckler miként juttatta védett házba József Andrást, majd Stöckler milyen utasításokkal látta el Józsefet, s milyen közös kémtevékenységet folytattak 1945 után. Amikor később József már vallott a Zsidó Tanácsban elkövetett „ellenséges tevékenységéről” és a Gestapóval való együttműködéséről, a kihallgatási terv újabb témát vetett fel március 26-án: azt kezdték firtatni, hogy hogyan került a svájci követségre és hogy került kapcsolatba Berenddel.¹⁴⁷ Egy 1953. április 16-án kelt iratban Farkas Miklós áv. hadnagy a Zsidó Tanács által elkövetett bűnök lényegét abban látta, hogy a Tanács – ahová Stöckler Jaross Andor ki-nevezése során került és a gettó felszabadításáig „hűen végrehajtotta a németek és nyilasok utasításait” – elárulta a szegény zsidókat a gazdagok kedvéért.¹⁴⁸

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). 1953. máj. 21-én kéri Nagy József őrnagy (VI. főosztály) Weisz Magda azonnali kihallgatását László István hadnagytól.

¹⁴⁴ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. máj. 14.

¹⁴⁵ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. máj. 26. Nagy áv. őrnagy.

¹⁴⁶ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. márc. 20.

¹⁴⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. márc. 26.

¹⁴⁸ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Szempontok Stöckler Lajos 1944-ben elkövetett bűncselekményének ellenőrzéséhez, dokumentáláshoz. Farkas Miklós áv. hadnagy. Bp., 1953. ápr. 16. A dokumentum így folytatódik: „Stöckler kiadta a németeknek, vagy az akkori kormánynak a zsidókat munkára, hogy

Domonkos Miksa, Rónai Zoltán, Szalai Pál és Csengeri Leó „felelősségének” megállapítása mellett¹⁴⁹ József András esetében arra voltak kíváncsiak, hogy miért vitte be Stöcklert a Zsidó Tanácsba, s hogy „Stöckler miután bekerült a Zsidó Tanácsba, kinek tett szolgálatot”.¹⁵⁰ (Domonkos Miksáról egyenesen azt állították, hogy a Műszaki Osztály vezetőjeként nemcsak teljesítette a németek kéréseit, de fiatal nőket is kiszolgáltatót a nyilasoknak, a felszabadulás után pedig Joe Schwartz, a Joint 1940 és 1949 közötti európai igazgatója beszervezte őt a Joint „hírszerző hálózatába”).¹⁵¹

Az ÁVH-n 1953. június 10-én kimutatást készítettek a József Andrásról összeszedett bizonyítékokról.¹⁵² Ebben a Zsidó Tanácsban betöltött szerepén kívül az úgynevezett pedagógiai vonalat húzták alá: hivatkoztak egy 1953. március 12-ei hálózati jelentésre, amely alátámasztotta József Stöcklerrel való

azok, akik elleneztek az akkori Zsidó Tanács ellenséges tevékenységét, elpusztuljanak. Létrehozta a gettó rendőrséget, akik jelentették azokat a személyeket, akik nincsenek megelégedve Stöcklerékkal és ezeket, amikor a németektől igénylés jött, kiadták munkára. Így pusztult el belőlük sok. A gazdag zsidók érdekében megtett mindent, még igazolványokat is szerzett részükre, hogy szabadon járhasanak. Ezzel szemben a szegény zsidókat bezsúfoltatta egy szobába, míg a gazdagokat kényelemben helyezte a gettó területén.

Ezekén kívül még egy sor bűncselekményt követett el, vigyázva arra, hogy ne tüntesse fel magát terroriztikusnak. Hogy bűncselekményeit leplezze, eltüntette a Zsidó Tanács tevékenységére vonatkozó dokumentumokat és még attól sem ijedt meg, hogy olyan személyt gyilkoljanak meg, aki tudott ellenséges tevékenységükről. A felszabadulás után sok száz zsidó és több hitközség követelte a Zsidó Tanács felelősségre vonását, de ezt Stöcklerék ügyesen félretették ezt az ügyet, hogy ne kerüljön felszínre múltbeli disznóságuk. A bűncselekmények tisztázásához szükséges, hogy őrizetünkben lévő személyeket a legrészletesebben kihallgassuk ezekre vonatkozóan. Döntő az, hogy Stöckler milyen bűncselekményt követett el, kik azok akik szenvedő részesei voltak ennek valamilyen formában. Kik segítettek elő a bűncselekmény elkövetését, kik tudják bizonyítani Stöckler gaztetteit, hogy elárulta a szegény zsidókat, a gazdag zsidók érdekében megtette mindent, és hogy a fasiszta rendszert hünen kiszolgált. Kik tudnak valamilyen formában tanúvallomást tenni Stöckler ellenséges tevékenységére vonatkozóan.” Uo.

¹⁴⁹ „b./Domonkos Miksa a gettó rendőrséget milyen célból szervezte meg a gettó területén Stöcklerrel. Terrorizálni akarták a zsidókat, hogy azok még jobban féljenek a németektől, nyilasoktól? Kiket jelentett Stöcklernek a gettó rendőrség, hogy zúgolódnak a Zsidó Tanács tevékenysége ellen. Ezeket hogyan, kik adták ki munkára a németeknek. Kik azok, akik elpusztultak és akik ezt bizonyítani tudják. c./ Rónai Zoltán hogyan segítette elő Stöckleréknek, hogy a Zsidó Tanács tevékenységére vonatkozóan a bizonyítékokat megszerezzék, hogy ne maradjon nyom a felszabadulás után, amiért felelősségre vonhassák őket. d./ Szalai milyen célból adta be a gettóba a rendőrségét. Azért, hogy biztosítsák magukat a felszabadulás utánra? Ha igen, mit beszélt meg ezzel kapcsolatban Stöcklerrel. Szalainak Ferenczi cső.alezr. mit mondott el Stöckler tevékenységéről. e./ Csengeri Leó hogyan vett részt abban, hogy a Zsidó Tanács ellenséges tevékenysége ne kikerüljön a felszínre a felszabadulás után. Kik követelték a felelősségre vonást.” Az a./ pontban József Andrással foglalkoztak. Uo.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Ezen kívül is kb. 15 személyt szervezett be, akik gazdasági és politikai adatokat szolgáltattak ki. Aktívan részt vett a zsidó és keresztény frakció egységbe tömörítése érdekében. PIH főtítkáráként bomlasztó tevékenységet fejtett ki. ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv (dr. József András). Bp., 1953. ápr. 23.

¹⁵² ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Jelentés. Bp., 1953. jún. 10.

kapcsolatát, illetve azt, hogy az analitikusokkal is szoros kapcsolatban állt. Ám ezt a jelentést végül nem használták fel. Bertók Pálné 1953. május 22-ei tanúvallomását azonban igen, mely szerint József terjesztette a pedagógusok között a „reakciós freudi tanokat”, illetve hogy a Magyar Cionista Szövetség és a Pszichoanalitikai Egyesület betiltása után „azok tagjait igyekezett állásba helyezni különböző iskolákban és otthonokban”.¹⁵³ Június végén egy újabb kihallgatási terv ismét az analitikus vonalat kívánta jobban kibontani, különös tekintettel a külföldi analitikusokkal történt kapcsolatfelvételle.¹⁵⁴ Egy július 3-ai összefoglaló jelentés arról tanúskodik, hogy József ügyét le akarták választani Péter Gábor és társai ügyéről, s a vádlottat Stöckler Lajossal és társaival együtt a VI. Főosztálynak (jogi és büntetőügyekkel foglalkozott) kívánták átadni.¹⁵⁵

Arról, hogy József András milyen kínzásokat szenvedhetett el a vizsgálati fogságban, tanúskodik az a Szolgálati jegy, amely 1953. július 23-án keletkezett, és amely engedélyezte az 513/1-es őrizetes számára az egész napi fekvést.¹⁵⁶

1953. augusztus 17-én újabb Összefoglaló jelentést készítettek, amelyben már szerepelt József András végleges vallomása is. Az analitikus szál itt már nem szerepelt, csupán az, hogy sógora, Hahn István írt egy tankönyvet gimnáziumok számára, amely a zsidóságot népként említi, és hogy annak használatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium annak idején, még 1949 előtt jóváhagyta.¹⁵⁷ Nem tudjuk, hogy ez a tankönyv azonos-e a fentebb már említett 1939-es munkával, ahogy azt sem, hogy nem a *Zsidó ünnepek és népszokások* című, 1940-ben megjelent ismeretterjesztő műről van-e szó, hiszen a pártállam állambiztonsági szervezete „kreatívan” bánt a múlt elemeivel.¹⁵⁸

A világ azonban a vizsgálat alatt nagyot fordult. Sztálin meghalt, Nagy Imre július elejétől miniszterelnök lett. A zsidóellenes per eredeti koncepcióját feladták, a vádlottakat elkezdték kiengedni. A teljes rehabilitáció azonban késett, sőt fenntartották azt a látszatot, hogy ha nem is az eredeti vádak miatt, de az őrizetbe

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ „Kiindulás: tegyen vallomást arról, hogyan milyen tevékenységet folytatott azután, amikor a hitközség tanfelügyelője lett? Feladat: Felderíteni, hogyan, milyen pedagógia módszert alkalmazott azidő alatt, amíg tanfelügyelő volt és milyen hatást váltott ki a diákság körében? 1./ Hogyan, mikor, kinek a javaslatára vette fel a kapcsolatot a külföldi analitikusokkal? 4./ milyen szerepe volt a tanításban a reakciós Freud tanoknak, 5./ Hogyan, miért, kinek az utasítására vezette be a túlzott cionista oktatást, 7./ mit eredményezett a reakciós tanok terjesztése és tanítása /ill. kivándorlás, ill. vallásoktatás dem.ell.-i nevelés stb. 8./ Hogyan honorálták neki a reakciós tanítás bevezetését.” ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Kihallgatási terv. Bp., 1953. jún. 23.

¹⁵⁵ Zimmer T.: Cionizmus a vádlottak padján i. m. 315.

¹⁵⁶ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Szolgálati jegy. Bp., 1953. júl. 23. Kiss Toldi Ferenc áv. hadnagy. (ÁVH VI. Főosztály.)

¹⁵⁷ ÁBTL VI/74/a (V-111/788/1). Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. aug. 17.

¹⁵⁸ Lásd Komoróczy Géza: Hahn István tudományos pályakezdése. Szombat 5. (1993) 3. sz. 29–33.

vételek jogosak voltak a fő gyanúsítottakkal szemben. József András 1953. szeptember 1-jei szabadlábba helyezési határozata sem tisztázta Józsefet, hanem egyszerűen Stöckler Lajosra hárította a felelősséget a vádlott őrizetbe vétele miatt.¹⁵⁹ Eszerint Stöckler azt vallotta, hogy József András szoros kapcsolatban állt vele, ő pedig Joe Schwartznak kémkedett. A határozat rögzítette, hogy ez utóbbi vallomását Stöckler később visszavonta. A dokumentum szerint „Stöckler Lajos és bűntársai” semmi terhelőt nem vallottak Józsefre, ahogyan volt titkárnője, Lovas Imréné sem. József tehát ezek szerint nem követett el törvénybe ütköző cselekedetet.¹⁶⁰ Még aznap utasították a fogda parancsnokát, hogy bocsássák őt szabadon.¹⁶¹ Székács István szeptember 3-ig volt előzetes letartóztatásban, utána őt is kiengedték¹⁶² Stöckler Lajos csak 1954 decemberében szabadult, de őt így is elmarasztalták. „Benedek Lászlónak és társainak” négy főre redukálódott társaságát (Benedek, Bartók, Stöckler és Csengeri) csak 1956. november 30-án mentette fel végleg a Legfelsőbb Bíróság a vádak alól.¹⁶³

Az eljárások során nem egyforma keménységgel sújtott le az államhatalom az analitikusokra. József Andrást és Székács Istvánt letartóztatták, majd idővel kiengedték, de például a már említett Hajdu Lilly az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet igazgató főorvosa lett 1954-ben, Hermann Alice pedig (még korábban) részt vállalt a Rákosi-korszak gyermeklélektani és pedagógiai irányvonalának kidolgozásában.¹⁶⁴

József Andrást a vizsgálati fogság tönkretette, s haláláig sem tudta feldolgozni a vele történeteket, fizikailag is maradandó nyomot hagytak rajta a kínzások: megrokkant, bicegő lett a járása. De megkülönböztetésben is része volt szabadulása után: nem vették vissza abba a kispesti iskolába, ahol korábban tanított, és továbbra is tanítani szeretett volna. Pesterzsébeten, a Török Flóris általános iskolában dolgozott, majd 1957-ben egy másik pesterzsébeti iskolába helyezték át, ahol igazgatóhelyettes, majd igazgató lett. 1969. május 30-án hunyt el.

¹⁵⁹ ÁBTL 2.1.VI/74 (V-111/788). Határozat. Bp., 1953. szept. 1. A dokumentum mellett még szerepel József András 1953. szeptember 1-jei azon nyilatkozata, mely szerint az ÁVH-n történt kihallgatásáról senkinek sem beszél.

¹⁶⁰ „Fentiek alapján és a büntetőperrendtartás 103.par.3. bekezdésének megfelelően Javaslom: Dr. József András ügyében a vizsgálatot lezárni és a nevezettet haladéktalanul szabadlábba helyezni. József András vádlottára felfektetett 10-51331/53 sz.vizsgálati dosszié megőrzésre az irattárba helyezendő.” Uo.

¹⁶¹ ÁBTL 2.1. VI/74 (V-111/788). Utasítás Fogda parancsnokának. SzT. 288/31. „Utasítom a fogda parancsnokát, hogy József Fisch András 1902 Tarpa, a: Weisz Fanny. fogl. Magyar Izraeliták Országos Irodája hitközségi tanfelügyelője. XIII. Sallai I. u. 38. őrizeteket helyezze szabadlábba 1953. szeptember hó 1 nap 19 órakor. Bp., 1953. szeptember 1.”

¹⁶² ÁBTL 2.1. VI/61 (V-150306). Dr. Székács István. Összefoglaló. Bp., 1963. máj. 3.

¹⁶³ ÁBTL V 150 233. Dr. Benedek László.

¹⁶⁴ *Harmat P.*: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis i. m. 413–431.

Összegzés

A Péter Gábor, majd a zsidó vezetők és funkcionáriusok által fémjelzett gyanúsított körbe az analitikusok „szinte” véletlenül kerültek bele, egy jól „hasznosíthatónak tűnő” részalmaz elemeiként. A cionizmus vádja az elhurcolt analitikusokkal szemben valóban nem állta meg a helyét, hiszen az Székács Istvántól távol állt, s a zsidó népiség eszméjével rokonszenvező József Andrást sem lehetett egyszerűen cionistaként meghatározni. A cionizmus azonban hívószóként alkalmas volt arra, hogy hozzákapcsolja személyüket Péter Gáborék ügyéhez. A Zsidó Tanács kriminalizálásával kapcsolatos ügyben már komolyabb „sikereket” ért el az államvédelem, végül azonban az itt megfogalmazott vádpontokat is ejtenie kellett. Az idegen befolyás vádja (a Zsidó Tanács esetében a német, a Joint esetében pedig az amerikai) kezdetben alkalmasnak látszott arra, hogy a letartóztatottakra rábizonyítsák: külföldi ügynökök voltak. A pszichoanalízis pedig külön kapóra jött annak igazolására, hogy egy olyan ellenséges ideológia működik aktívan az országban, amely hivatalos szólások szerint különösen kártékony, hiszen a jövő magyar szocialista állampolgárainak nevelését veszélyezteti. A különféle – és állandóan (újra)konstruálódó – ellenségképek megtestesítésére alkalmas eszmék és politikai mozgalmak bűnbakképzési funkciókat is elláttak egy az állampolgáraival szemben is permanens konfliktusban álló irracionális és ideologikus állam számára.

BETWEEN PSYCHOANALYSIS AND ZIONISM

Psychoanalyst András József in the Captivity of the ÁVH (1953)

By Attila Novák

SUMMARY

Psychoanalysis was always viewed with suspicion as an intellectual movement in the eyes of the Communist Party during the period 1945–1948 in Hungary. After the political takeover, this “relationship” turned into open persecution after 1949. The underlying reason was mainly ideological: the system did not tolerate psychoanalysis, which focused on the individual psyche instead of being a pedagogy of the masses. Although the relationship between Marxism and the Hungarian Marxist intelligentsia to Freudism was more complicated, the Communist regime used administrative means against the movement, and several analysts were imprisoned.

Zionism was also among the ideological tendencies and movements treated with suspicion, mainly due to its rather direct political content and the deterioration of Soviet–Israeli relations. Focusing primarily on the fate of Adolf Fisch (after a name change in 1948, András József), the paper analyzes how the practice of state persecution against the two trends became concentrated in the fate of this particular person, a trained rabbi and psychoanalyst.